

TIJD & TAAK

LEDENBLAD VAN DE BANNING VERENIGING

JUNI 2026

Thema Tijd voor nieuwe perspectieven

Interviews met
Tom van der Meer
Sandra Doevendans

IN DIT NUMMER

Redactioneel	3	Essay	22
Dubbelinterview Jos Aarnoudse en Tjeerd de Jong	4	Wie leren wij spreken? Ongelijkheid en democratisch burgerschap in het klaslokaal	
Twee voorzitters kijken vooruit		Column	26
Reportage	9	Een traplift naar de hemel	
Kijken naar kunst door de ogen van een ander		Boekessay	27
Van de voorzitter	14	Een grens aan het generatiegezwam	
Interview Tom van der meer	15	Interview Sandra Doevendans	30
“Partijen moeten weer laten zien waar ze voor staan”		Voor iedereen een plek aan tafel	
Naomi Leest	19	Column	34
De schaamte voorbij		Pleiten als een leeuw	
Beeldcolumn	20	Colofon	35
De schaamte moet van kant wisselen		Het gedicht	36
		Overdwars	

In een dubbelinterview gaat onze eigen voorzitter **Jos Aarnoudse** in gesprek met **Tjeerd de Jong**, voorzitter van De Linker Wang. Het onderwerp: de toekomst van de twee religieuze verenigingen in combinatie met de ontwikkeling van fusiepartij Progressief Nederland (PRO). Onder leiding van redacteurs Dirk Achterbergh en Remko Ebbers onderzoeken de voorzitters de overeenkomsten en verschillen tussen de twee verenigingen, en blikken ze vooruit. Komt er binnenkort één fusieclub?

Tom van der Meer is hoogleraar politicologie en auteur van *Waardenloze politiek*. In april dit jaar leverde hij een bijdrage aan de Banning Leergang. Redacteur Evelien Polter vroeg hem naar waarden, kiezers en de betekenis van democratie. Volgens Van der Meer is het hoog tijd dat partijen weer laten zien waar ze voor staan en een duidelijk verhaal vertellen, gebaseerd op hun eigen kernwaarden en idealen. Hoe hij dat precies voor zich ziet binnen onze fusiepartij, vertelt hij vanaf pagina 15.

Egbert de Vries ging om tafel met **Sandra Doevendans**, stadsdeelbestuurder in Amsterdam Nieuw-West. Hij sprak haar over haar weg naar de politiek, en de invloed die haar geloof hierop heeft gehad. De islam is voor Sandra een rode draad in haar werk en leven, en dat ziet ze terug in ‘haar’ stadsdeel. Ze vertelt hoe solidariteit kan bestaan ondanks verschillen, en hoe ze zich ervoor inzet om mensen dichterbij elkaar te brengen. Haar credo: ook als je het oneens bent, kun je gewoon aardig blijven.

Machteld van der Lecq Redactioneel

Een tijd van nieuwe perspectieven

Het moge duidelijk zijn: er is nogal wat aan de hand op dit moment. In de wereld als geheel, in onze eigen twaalf provincies, in de politiek én binnen onze eigen fusiepartij. Als redactie kunnen we natuurlijk niet achterblijven, dus hierbij presenteer ik mezelf als nieuwe (eind)redacteur van *Tijd&Taak* – aangenaam!

De Banning Vereniging kwam op mijn pad via mijn werk als redacteur voor het partijbureau van de Partij van de Arbeid. Hier belandde ik na omzwervingen in de wereld van journalistiek en copywriting, voorafgegaan door een opleiding filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Als taalfanaat met een hang naar verdieping voelde ik me bij *Tijd&Taak* in een mum van tijd op mijn plek. En dat is maar goed ook, want ik kon direct mijn mouwen opstropen om mee te werken aan dit zomernummer.

Wisseling van de wacht vormt de rode draad van deze *Tijd&Taak*. Natuurlijk niet alleen omdat ik het stokje van Lianne heb overgenomen, maar juist omdat veranderende omstandigheden altijd zorgen voor nieuwe perspectieven. Op de verschillen tussen GroenLinks en PvdA bijvoorbeeld, tussen jong en oud, tussen man en vrouw, en tussen culturen. Hoever je ook in- of uitzoomt: er zijn altijd verschillen en overeenkomsten te ontdekken als het op menselijke ervaringen aankomt.

Op het moment dat dit tijdschrift op de mat ploft, is Progressief Nederland officieel opgericht. Een feestelijke gelegenheid, maar ook een kantelpunt. Daarover ging onze eigen voorzitter Jos Aarnoudse in gesprek met Tjeerd de Jong, voorzitter van De Linker Wang: waarin lijken onze verenigingen op elkaar, en op welke vlakken lopen ze uiteen? En: hoe geven we samen vorm aan onze toekomst? Ondertussen dook redacteur Twan van Lieshout in een ander onderwerp, namelijk de – al dan niet fundamentele – verschillen tussen generaties: hebben boomers hun welvaart echt in de schoot geworpen gekregen, en vinden gen Z'ers vastigheid echt zo beklemmend?

Ook in het onderwijs stoppen we mensen graag in spreekwoordelijke hokjes, zoals havisten, vwo'ers en vmbo'ers. Wat daarvan de gevolgen zijn voor onze democratie, laat maatschappijleerdocent Alessandro van Haag zien in zijn debuutessay voor *Tijd&Taak*. Of het nu gaat om ruimte

Machteld van der Lecq is (eind)redacteur van *Tijd&Taak*

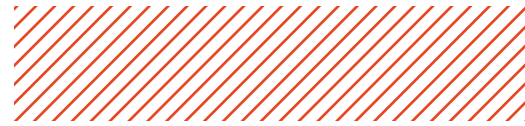

voor verschillen, wisseling van perspectief of aandacht voor inclusiviteit: onze redacteurs hebben elk een ander stukje van de menselijke ervaring voor hun rekening genomen en in een breder kader geplaatst.

Te midden van al die veranderingen blijven sommige dingen ook gewoon hetzelfde. Heeft u vragen, suggesties of andere opmerkingen voor onze redactie? Stuur dan gerust een mail naar info@banningvereniging.nl.

Jos Aarnoudse In gesprek met en Tjeerd de

Twee voorzitters kijken vooruit: “Zonder verdere verdieping wordt PRO geen succes”

Door Dirk Achterbergh (redacteur *Tijd&Taak*) en
Remko Ebbers (redacteur *De Linker Wang*)

De Banning Vereniging en De Linker Wang voelen zich vanuit een religieuze en levensbeschouwelijke achtergrond verbonden met respectievelijk de PvdA en GroenLinks. De fusie tussen die partijen tot Progressief Nederland (PRO) roept de vraag op wat nu de positie wordt van beide clubs. Wat is de bijdrage die ze willen leveren aan het politiek denken en handelen van PRO? En hoe kunnen ze dat het beste voor elkaar krijgen? Hierover gaan we in gesprek met de twee voorzitters, Jos Aarnoudse en Tjeerd de Jong.

Jong

Wat drijft jullie om actief te zijn binnen – en zelfs voorzitter te willen zijn van – de Banning Vereniging en De Linker Wang?

Tjeerd: “Ik vind het heel belangrijk dat politiek wordt bedreven vanuit een overtuiging, vanuit waarden. Nu de politiek zo vluchtig is, zo populistisch aan de ene kant of zo technocratisch aan de andere kant, is het des te belangrijker om daar aandacht voor te vragen. Dat geldt voor de politiek als geheel, maar het zit hem ook in GroenLinks, de partij waar ik lid van ben. Zijn we de afgelopen tijd niet te veel bezig geweest met politieke marketing? Met kijken hoe we de zaak zo goed mogelijk konden verkopen en veel minder met een waardegedreven politiek? We hebben daarover als De Linker Wang telkens na verkiezingen, die de laatste tijd in nederlagen eindigden, aan de partij reflectie gegeven. Wij misten inspiratie in de campagne, een vergezicht waarmee je mensen enthousiasmeert. Het was te veel een stroom van beleidsvoorstellen. Er is ingezet op een nieuwe premier, maar de vraag in wat voor wereld we willen leven kwam te weinig aan de orde.”

“Hoe maak je verbinding met existentiële vraagstukken en je diepere motivatie?”

Jos: “Mij inspireert de doorbraakgedachte waar de PvdA na de oorlog uit is voortgekomen. (Doel was om de traditionele vooroorlogse verzuiling te doorbreken en één progressieve,

brede partij te vormen, red.) Je streeft naar sociale gerechtigheid en tegelijk besef je dat je daarvoor moet samenwerken met mensen met een andere achtergrond, religieus of humanistisch. Die pluriformiteit werd door dominee Banning en wordt door onze vereniging niet als probleem of bedreiging gezien, maar juist als kracht. Een platform bieden voor mensen die daarover willen spreken met elkaar, kan een bron zijn van nieuwe inspiratie, zowel voor de mensen zelf als voor de partij. Dat platform, die dialoog, mag nooit verloren gaan. Dat drijft mij in mijn inzet voor de Banning Vereniging. Hoe maak je verbinding met existentiële vraagstukken, je diepere motivatie en het daadwerkelijk participeren in progressieve politiek? Ik zie dat ook jongere mensen daar toenemende belangstelling voor hebben. Vraag is wel of we hen als Banning Vereniging voldoende bereiken.”

Dat zoeken naar verdieping, naar inspiratie, daarin lijken jullie erg veel op elkaar.

Jos: “Dat klopt, maar ik proef toch een verschil in stijl en aanpak. De Banning Vereniging staat voor dialoog, voor het verkennen van elkaars standpunten en drijfveren, en beschouwt dat als een manier om tot politieke verdieping te komen. We hebben niet zo de neiging om direct tegen politici en bestuurders te zeggen wat ze moeten doen of vinden als het gaat om actuele politieke vraagstukken. Ik meen bij De Linker Wang een meer directe relatie tot politici waar te nemen.”

Tjeerd: “Wij zijn inderdaad iets meer gericht op de actuele politiek. We hebben bijvoorbeeld een debat georganiseerd over de oorlog in Oekraïne. We vonden dat de pacifistische stem, die in onze partij een lange traditie heeft, te weinig gehoord werd door de fractie, te weinig werd meegenomen in retoriek en

besluitvorming. Daar wijzen we dan op. We fungeren dan als een soort waarschuwingslampje. We kijken ergens naar en constateren dan: hallo, dit missen we nog.”

Jos: “En wij organiseerden juist een leergang over oorlog en vrede, waarbij we met elkaar de verschillende invalshoeken hebben verkend. Geen debat om direct politici te beïnvloeden, maar een verdiepingsslag om met elkaar te zoeken naar een andere manier van kijken.”

Het lijkt erop dat we hier met een vormingswerker en een activist aan tafel zitten.

Tjeerd: “Dat is wel een aardige vergelijking. Maar onze fundamentele doelstelling verschilt niet, wél de manier van aanpak. Ik denk dat beide werkwijzen hun waarde hebben. Soms is een directe interventie nodig en soms het organiseren van een platform gericht op de langere termijn. Ik zie onze clubs als twee cirkels die elkaar fors overlappen. We kunnen wel geforceerd in één cirkel willen zitten, maar het lijkt me beter om de overlap die we hebben in te zetten richting de nieuwe partij en daarin samen op te trekken. Onze activiteiten goed afstemmen en coördineren. Twee helemaal los van elkaar opererende levensbeschouwelijke clubs die zich op PRO richten, zal niet worden begrepen en geen impact hebben. Maar we moeten niet van de weeromstuit en geforceerd de Banning Vereniging en De Linker Wang ook maar laten fuseren. Beter is het om ons gezamenlijk in te zetten voor de verdieping van de nieuwe partij.”

Jos: “Dat laatste is echt nodig en ik maak me daar wel zorgen over. Ik snap dat links zich moet verenigen. Twee kleine linkse partijen in een overwegend rechts land; dat gaat niet werken. Je zult hoe dan ook veel mensen achter je moeten krijgen om

iets voor elkaar te krijgen – daarvoor is een fusie nodig. Maar dat is niet voldoende om de *hearts and minds* van grote groepen te veroveren. Daar heb je toch echt een veelomvattend en inspirerend verhaal voor nodig. Alles is nu gericht op machtsvorming en het oprichten van één partij, maar tot electorale doorbraken heeft het tot nu toe niet geleid.”

Tjeerd: “We hebben ook de pech dat we van de ene naar de andere verkiezing strompelen en amper de tijd hebben gehad om inhoudelijk aan ons verhaal te werken. Het is wel erg schraal om over de fusie na te denken alleen in termen van machtsvorming. Wat willen we met elkaar, in wat voor wereld willen we leven, waarom doen we dit eigenlijk, die fusie? Het nieuwe concept-beginselprogramma is met stoom en kokend water tot stand gekomen, dat begrijp ik, maar de komende jaren zal dat echt verdiept

moeten worden, wil PRO een succes worden. Daarvoor is het nodig dat je voortdurend met elkaar in gesprek blijft over de ideologische grondslag van je beweging. Als ik eerlijk ben, heeft GroenLinks daar de laatste jaren niet in uitgeblonden, dus ik houd mijn hart vast voor de komende tijd. Aan de andere kant ligt hier wel een grote opdracht voor De Linker Wang en Banning Vereniging samen.”

Jos: “Dat wordt nog een hele klus. We moeten natuurlijk ook naar onszelf kijken. Doen wij als Banning Vereniging nog wel de goede dingen? Ik meet dat dan toch af aan de hoeveelheid mensen die we bereiken. Er komen niet heel veel nieuwe mensen af op lezingen en leergangen. Laat ik het zo zeggen: na de dip door corona, hebben we ons wat dat betreft niet hersteld. Het fusieproces van PRO is ook een moment om bij onszelf stil te staan. Ik blijf de vraag stellen:

halen we in relatie tot de energie en het geld dat we besteden wel een goed resultaat? Moeten we datgene wat we doen intensiveren of moeten we juist andere dingen gaan doen? Ik zie bijvoorbeeld dat het voor jonge mensen heel moeilijk is om zich te binden aan onze vereniging. Begrijpelijk, want ze zitten in het spitsuur van hun leven. Maar tegelijkertijd zie ik een beweging ontstaan als de Linkse Kerk, met progressieve kerkelijke jongeren die zich willen verenigen. Met onze Banning Vereniging zijn ze onbekend – dat geeft toch te denken.”

Tjeerd: “Ook bij De Linker Wang is het steeds moeilijker om vacatures gevuld te krijgen, terwijl dat vóór corona geen probleem was. Nogmaals, we hebben ons steeds met verkiezingen bezig moeten houden en onvoldoende aandacht besteed aan het verhaal waarmee we nieuwe mensen kunnen verleiden om met ons mee te doen.”

Zijn jullie optimistisch over de toekomst van jullie organisaties? Behouden ze hun toegevoegde waarde?

Jos: "Optimistisch is een groot woord, maar ik zie kansen. Ik zie politieke motivatie en hang naar zingeving bij de generatie van dertigers en veertigers. Progressieve politiek moet echt verbonden worden met levensovertuiging, wil je een vergezicht bieden dat brede groepen aanspreekt. Mijn generatie heeft wel redenen om teleurgesteld of gefrustreerd te zijn – het kopje te laten hangen, zogezegd – als je onze idealen afzet tegen de bereikte resultaten. Maar om dan maar als gezonde senior met de camper door Europa te gaan rijden, dat vind ik helemaal niks. Dat weiger ik. Mijn motto is: je hebt niet het recht om de moed te verliezen."

Tjeerd: "Ook ik zie die noodzaak tot zingeving. En dan heb ik het niet over De Linker Wang en de Banning Vereniging als zodanig, maar over het feit dat als de verdieping van PRO er niet komt, het project niet gaat slagen. Analyseer wat er aan de hand is, wat de samenleving nodig heeft en vertel van daaruit een inspirerend verhaal. Zo kan het progressieve geluid weer terrein winnen. Ik vroeg me af wat me zo raakte bij de uitslag van de laatste verkiezingen. Ja, rechts en extreem-rechts winnen, maar wat me daarbij vooral raakt is dat de liefde, barmhartigheid en het besef van lotsverbondenheid uit de samenleving aan het verdwijnen zijn. Daarmee verliest ze haar ziel. Dat is niet het land waarin ik wil leven. Ik wil leven in een land waarin de waarden van gerechtigheid, duurzaamheid en vrede de boventoon voeren."

Jos: "PRO wordt gepresenteerd als een brede volkspartij. Ik ga ervan uit dat daarmee wordt bedoeld dat PRO divers is, leden en stemmers een afspiegeling vormen van de maatschappij als geheel, en dat zij

“Als we blijven zwijgen over onderlinge verschillen, raken we mensen kwijt”

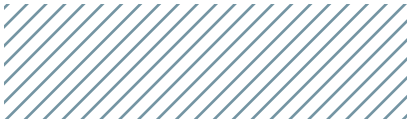
verschillen qua leeftijd, regio, seksuele oriëntatie, opleiding, klasse. Maar ook in culturele achtergrond en levens-overtuiging. Zo'n brede waaier, weliswaar bijeengehouden door gedeelde waarden en beginselen, geeft gedoe. Als je een brede volkspartij wil zijn, zul je echt de dialoog tussen al die groepen moeten organiseren. Dan zit je toch weer in de traditie van de doorbraak, van Bannings gedachtengoed. Zo'n waaier houd je niet duurzaam bij elkaar door handig politiek laveren en pacteren van de partijleiding – daar is echt een respectvolle dialoog voor nodig. Ook, of juist, over gevoelige, schurende onderwerpen. Neem kwesties als Gaza, Israël, migratie, defensie en pacifisme, plattelandsontwikkeling en landbouw, medisch-ethische kwesties: allemaal punten waarover linkse mensen onderling van mening kunnen verschillen."

Tjeerd: "Gaan we daar krampachtig over doen, bang voor ruzie en daling in de peilingen? Gaat marketing weer de boventoon voeren en willen we iedereen te vriend houden? Als we maar blijven zwijgen over de onderlinge verschillen en er geen gesprek over organiseren, dan raken we alsnog mensen kwijt. Daarom is het zo belangrijk dat je een aantal

fundamentele waarden en beginselen met elkaar deelt, en dat je die waarden ook onderhoudt en levend weet te houden. Uiteindelijk is dat is toch een voorwaarde om op een constructieve manier met diversiteit en meningsverschillen om te gaan, en er samen uit te komen. En zo zijn we weer terug aan het begin van ons gesprek: zonder waardegedreven politiek zal PRO nooit een brede volkspartij kunnen worden."

De Linker Wang

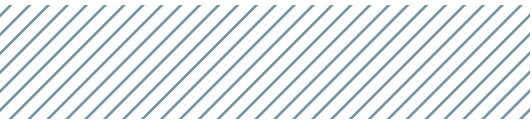
De Linker Wang is een netwerk voor levensovertuiging, religie en politiek binnen GroenLinks, dat zich bezint op de uitgangspunten en toekomstvisie van progressieve politiek. Dit doet De Linker Wang door het organiseren van onderlinge gesprekken en debatten voor leden van het netwerk en belangstellenden daarbuiten. Inspiratie komt uit verschillende religieuze, filosofische en humanistische bronnen. De Linker Wang ontstond in 1991, een jaar na het ontstaan van GroenLinks door een fusie van PPR, PSP, CPN en EVP. Oud-leden van de progressieve Evangelische Volkspartij (EVP) zochten contact met oecumenisch geïnspireerde mensen binnen GroenLinks en daarbuiten. Bij de oprichters hoorden onder anderen Ab Harrewijn vanuit Christenen voor het Socialisme en de CPN en Hans Feddema vanuit de EVP. Jaarlijks reikt De Linker Wang de Ab Harrewijnprijs uit aan een persoon of groep die zich met een origineel idee heeft ingezet voor de onderkant van de samenleving. Vijf keer per jaar komt het magazine De Linker Wang uit over actuele thema's en inzichten. Tjeerd de Jong, programma-manager bij Rijkswaterstaat, is sinds 2016 voorzitter van De Linker Wang.

Kijken naar kunst door de ogen van een ander: *Publiekslievelingen* in Antwerpen en *Geloof in Gouda*

Musea proberen op allerlei manieren hun historische kunstcollecties relevant te maken voor steeds weer nieuwe generaties. Momenteel zijn er verschillende tentoonstellingen te zien die medestadsbewoners en gastcuratoren uitnodigen om hun verhaal, associaties of gevoelens bij objecten te delen met het publiek. Bovenal is deze benadering een uitnodiging om anders te kijken. Lieke Wijnia waagde een poging bij twee tentoonstellingen die nu te zien zijn in Antwerpen en in Gouda.

Door Lieke Wijnia

Het Antwerpse museum Mayer van den Bergh is de komende jaren gesloten vanwege een grootschalige verbouwing en uitbreiding. Daarom heeft het museum de tentoonstelling *Publiekslievelingen* een paar panden verderop in het prachtige Maagdenhuis, een voormalig meisjesweeshuis, gehuisvest. De collectie werd bij elkaar gebracht door kunsthandelaar en -verzamelaar Fritz Mayer van den Bergh (1858-1901).

Fritz Mayer van den Bergh werd 43 jaar oud, een getal dat zijn moeder, Henriëtte, symbolisch liet voortbestaan. Zij was het die na Fritz' overlijden het museum oprichtte om de collectie publiek toegankelijk te maken, en liet bovendien 43 woningen voor minderbedeelde families in

Vijf portretten van de familie Vekemans-Van Ghinderdeuren, Maagdenhuis in Antwerpen

Antwerpen bouwen. *Publiekslievelingen* zet deze symbolische traditie nu voort. Voor de tentoonstelling vroeg het museum 43 Antwerpenaren om een of meerdere objecten uit de collectie te kiezen en hierbij te vertellen waarom deze objecten hen raken. Het levert, zoals de ondertitel van de tentoonstelling stelt, 'een intieme blik op meesterwerken' op.

Familie en gemis door de eeuwen heen

Door mensen in een audiotour te laten vertellen over waarom een werk iets bij hen losmaakt, hoopt het museum dat bezoekers van de tentoonstelling op hun beurt ook geraakt worden: door het object, het verhaal of allebei. Bij mij gebeurde dat meteen in de eerste zaal, bij het eerste verhaal dat ik beluisterde via de audiotour. Ik keek naar een vijftal portretten van de familie Vekemans-Van Ghinderdeuren, tussen 1624 en 1625 in opdracht gemaakt door schilder Cornelis de Vos. Antwerpenaar Joris Vekemans was een handelaar in zijdestoffen en behoorde tot de gegoede klasse. Op de portretten staan hijzelf, zijn vrouw Maria en hun drie kinderen in prachtige kleding afgebeeld.

Ze zijn uitgezocht door Javed Safi – 'leerling moderealisatie', zo staat op het bijbehorende titelbordje aangegeven. Javed is vanuit zijn studie geïntrigeerd door de luxeuze stoffen waarmee de kleding van de geportretteerden is gemaakt. Maar meer nog is hij geraakt doordat één van de vijf portretten, van zoon Jan Vekemans, lange tijd uit het oog was verloren. Pas in 2006 kwam het werk boven tafel en werd het gekocht door de Koning Boudewijnstichting. Zo werd de zoon herenigd met zijn ouders, broer en zus, doordat de stichting het werk in bruikleen gaf aan Museum Mayer van den Bergh – waar de andere portretten zich al bevonden. Deze kunsthistorische episode raakte Javed vanwege

zijn eigen vluchtverhaal, waarbij hij zijn familie moest achterlaten en alleen in Antwerpen aankwam.

“Je wordt geconfronteerd met privilege en gedwongen keuzes, en met nieuwe kansen en veerkracht”

Inmiddels studeert hij en heeft hij zijn plek in Antwerpen wat meer gevonden, maar nog altijd is zijn familie op afstand en is er grote onzekerheid over hoe het met hen gaat. Door het samenbrengen van de 17^e-eeuwse portrettengroep en dit 21ste-eeuwse vluchtverhaal, ervaar je als bezoeker heel direct hoe je zelf niet kiest waar je geboren wordt, maar hoe dit van invloed is op de rest van je leven. Je wordt geconfronteerd met privilege en gedwongen keuzes, en met nieuwe kansen en veerkracht. Het raakte mij als bezoeker, omdat het me bewust maakte van mijn eigen privilege, en omdat de combinatie van de schilderijen en het verhaal me uitnodigde om uit mijn gebruikelijke kunsthistorische blik te stappen en door een geheel andere bril te kijken.

Door de ogen van drie schrijvers

Eenzelfde soort uitnodiging krijg je als bezoeker in de tentoonstelling *Geloof. Schatten uit het Rijks door de ogen van nu* in Museum Gouda. Deze tentoonstelling is de eerste van een drieluik over geloof, hoop en liefde, georganiseerd door het zogenoemde M6-samenwerkingsverband. Dit zijn zes regionale musea die vanuit een thematische blik uit de omvangrijke collecties van het Rijksmuseum tentoonstellingen samenstellen, die vervolgens langs alle zes de musea reizen. Voor *Geloof* vroegen ze drie

gastconservatoren met een zekere affiniteit met het onderwerp: Stephan Sanders, Arnon Grunberg en Naema

Tahir. De drie schrijvers keken naar de Rijksmuseum-collecties door zowel een professionele als persoonlijke bril om hun associaties, inzichten en ideeën over geloof in de breedste zin van het woord vorm te geven.

De keuzes van Stephan Sanders wortelen met name in zijn jeugd. Als geadopteerd kind kreeg hij een katholieke opvoeding. Later nam hij daar afstand van, maar toch kwam hij er uiteindelijk weer bij terug. Zijn biologische vader heeft hij nooit gekend; hij weet alleen dat die uit Zuid-Afrika of van Jamaica kwam. Door deze achtergrond kijkt Sanders op een heel persoonlijke wijze naar een 17^e-eeuws familieportret waarop tussen de gegoede Nederlanders een zwarte man staat afgebeeld, en naar schilderijen van heiligen die zich terugtrokken in de woestijn, de doop van de Ethiopische kamerling en de terugkeer van de verloren zoon. De ander, de buitenstaander, de eenling: het zijn thema's die in het christendom een belangrijke rol spelen en die in de tentoonstelling tot leven komen door wat ze voor Sanders persoonlijk betekenen.

In de sectie van Arnon Grunberg staat zijn fascinatie voor de menselijke hang naar religie centraal, en de centrale rol die geweld daarin speelt. Zo zien we Sandro Botticelli's

Fragment kroningsceremonie Charles III, Museum Gouda

Foto van Gerard Reve bij Mariabeeld, Museum Gouda

verbeelding van Judith die legerleider Holofernes onthoofdde, en een 16^e-eeuws sculptuur van Abraham die op het punt staat zijn zoon Isaak te offeren omdat God hem hiertoe opdroeg. Daarna volgen een schilderij van het offer van Iphigenia, de dochter die de Griekse koning Agamemnon bereid is om te offeren voor goede wind om met zijn leger naar Troje te varen, en een beeltenis van de christelijke God, die zijn eigen zoon offerde voor de zonden van de mensheid. Met deze werken stelt Grunberg steeds opnieuw de vraag: waarom zijn mensen bereid offers te brengen voor hun geloof in een hogere macht, en hoever zijn ze bereid om te gaan? Ook toont Grunberg werken die gaan over extase (jezelf laten opgaan in een groter geheel), ironisch geloven met overgave (zoals Gerard Reve het katholicisme beleed), en hoe zelfs in de meest atheïstische omgevingen de behoefte aan profeten nooit ver weg is (denk aan de leiders van de Sovjet-Unie).

“Je volgt associaties, overtuigingen en emoties die worden opgeroepen door kunstvoorwerpen”

Tot slot staat bij Naema Tahir een interesse in wereldreligies en interculturele ontmoetingen centraal. Door haar Brits-Indiaas-Nederlandse achtergrond en haar werk als mensenrechtenjurist, kijkt ze steeds naar wat mensen verbindt en bij elkaar brengt. Voor haar betekent geloven het goede willen doen en het kwaad vermijden. In haar selectie zit onder meer een groot 18^e-eeuws schilderij van een

ontvangst van de Nederlandse consul in het huidige Turkije, sculpturen die perfecte verhoudingen nastreven, en een porseleinen sculptuur van de muze Urania die door een telescoop naar de sterren tuurt – als verbeelding van de menselijke fascinatie met de oneindigheid van het universum en hoe klein en nietig we daarin eigenlijk zijn.

Wat mij het meest opvalt, is een videofragment uit de kroningsceremonie van koning Charles III van het Verenigd Koninkrijk in 2023. Tijdens dit fragment spreekt een jongen de nieuwe koning toe en verwelkomt hij hem namens alle kinderen van het koninkrijk van God. In reactie stelt Charles dat hij in naam en naar het voorbeeld van God niet is gekomen om gediend te worden, maar om te dienen. Net als zijn moeder koningin Elizabeth II, is Charles diepgelovig en overtuigd dat hij de rol van vorst dient die hem door God gegeven is. Dit dienen van de ander is wat Tahir fascineert aan de manier waarop Britse monarchen hun taak opvatten. Het videofragment hangt vlak

bij een schilderij van Joost Cornelisz. Droochsloot uit 1647, waarop het huisvesten van de armen wordt getoond. Een stelregel voor Tahir is ‘wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’. Niet alleen een religieuze stelregel, maar voor haar ook een kernregel in de mensenrechten. Liefdadigheid, privilege en het leven waarin je het niet altijd zelf voor het kiezen hebt: net als in Antwerpen, zijn het ook in Gouda terugkerende thema's.

In zowel *Publiekslievelingen* als *Geloof* volg je associaties, overtuigingen en emoties, die bij mensen worden opgeroepen door kunstvoorwerpen. Voorwerpen die in verschillende tijden en contexten zijn gemaakt, verzameld, gebruikt en getoond. De tentoonstellingen gaan niet primair over de levens van de objecten zelf, maar over hun zeggingskracht voor de levens van mensen, van mensen die er nu naar kijken. Als bezoeker kijk je met hen mee, en staat je de keuze vrij om hun associaties te volgen, in te voelen of het er hardgrondig mee oneens te zijn.

Publiekslievelingen. Een intieme blik op meesterwerken is t/m 17 september 2028 te zien in het Maagdenhuis in Antwerpen.

Geloof. Schatten uit het Rijks door de ogen van nu is t/m 30 augustus 2026 te zien in Museum Gouda, en reist daarna door naar de andere deelnemende M6-musea.

Lieke Wijnia is kunsthistoricus en religiewetenschapper. Ze werkt als onderzoeker, curator en schrijver.

Beeld van de muze Urania, Museum Gouda

Jos
Aarnoudse

van de Voorzitter

Over de toekomst van de Banning Vereniging

Begin 2026 zijn we als bestuur in gesprek gegaan over de toekomst van de Banning Vereniging. Lianne Schuurin verliet ons als ambtelijk secretaris in maart. Wij hebben als bestuur toen een pas op de plaats gemaakt. Voordat we bepalen naar welke nieuwe medewerker(s) we op zoek gaan, moeten we het gesprek voeren over de nabije toekomst. Daarom hebben we een werkgroep Toekomst gevormd, met leden van en namens zowel het verenigings- als het steunstichtingsbestuur.

Het gat dat na het vertrek van Lianne is ontstaan, hebben we weten op te vullen dankzij de inzet van bestuursleden en door een freelance eindredacteur in te schakelen: Machteld van der Lecq. Dit is de eerste editie waar zij aan heeft meegewerkt.

Aan de progressieve, groene sociaaldemocratische politiek van Progressief Nederland (PRO) liggen waarden ten grondslag. Deze worden gevoed door de persoonlijke levensovertuigingen, religieuze inzichten en mens- en maatschappijbeelden van de leden. Om op een goede manier waardegedreven politiek te voeren, is het belangrijk dat er met het oog op Progressief Nederland volop met elkaar gesproken blijft worden. Over verbinding tussen waarden, daadwerkelijke politiek en persoonlijke levensovertuigingen.

In de eerste plaats gaat het daarbij om een verdiepend perspectief bij alle politieke vraagstukken. Religie en levens-

Willem Banning,
bron: Gemeentearchief
Rotterdam

overtuiging, existentiële bronnen, spelen niet alleen een rol bij zaken die expliciet aan religie en levensovertuiging raken (zoals vrijheid van godsdienst en levensovertuiging). Het bredere waardenperspectief moet expliciet en structureel aandacht krijgen binnen de nieuwe partij, wil zij niet veranderen in een actualistische beleidsfabriek of politieke marketingmachine.

Jos Aarnoudse is
voorzitter van de
Banning Vereniging

In de tweede plaats willen we de nodige expertise bijeen brengen rond de werelden van levensovertuiging en religie. Een grote professionele politieke partij dient volgens ons, ondanks haar seculiere karakter, voldoende kennis van en connectie te hebben met deze werelden – al was het maar vanwege de internationale en geopolitieke dimensie die ermee gemoeid is. Op vele plaatsen in de wereld speelt het fenomeen ‘religie’ een rol. In positieve, maar ook in negatieve zin. Ook in Nederland is religie duidelijk aanwezig en zijn de georganiseerde en netwerkachtige vormen van religie, spiritualiteit en levensovertuiging, ondanks wellicht hun minderheidskarakter, niet te verwaarlozen factoren in onze samenleving.

In de derde plaats willen we PRO-leden en -sympathisanten die hier behoefte aan hebben, een omgeving bieden om elkaar te ontmoeten rond de relatie tussen persoonlijke, existentiële drijfveren en hun politieke keuzes.

Met De Linker Wang bekijken we wat we ook samen kunnen doen vanaf de oprichting van Progressief Nederland op 13 juni 2026 in Den Bosch. De werkgroep Toekomst werkt voorstellen uit voor welke activiteiten in de aankomende tijd voor de Banning Vereniging wenselijk en mogelijk zijn. In het najaar van dit jaar neemt het bestuur een besluit over de voortgang van onze activiteiten. Dit besluit zal dan uiteraard worden voorgelegd aan een algemene ledenvergadering, zoals het in een vereniging hoort.

De schaamte voorbij

Op 28 mei ontving Anja Meulenbelt (schrijfster, feminist, activist, ijveraar voor de Palestijnse zaak en voormalig SP-senator) de P.C. Hooft-prijs voor beschouwend proza voor haar meer dan vijftig boeken tellende oeuvre. Dit jaar is het bovendien vijftig jaar geleden dat haar baanbrekende boek *De schaamte voorbij* verscheen. Hoog tijd om dat nou eindelijk eens te lezen.

Door Naomi Woltring

Het boek is een memoire, die grotendeels chronologisch Meulenbelts op dat moment 31-jarige leven langsloopt: jonge jaren, tienerzwangerschap en een gewelddadig kindhuwelijk waarna de bevrijding lijkt te volgen via een scheiding, en onder meer de seksuele revolutie. Maar – valt dat even tegen – de maatschappelijke normen blijken nog steeds hartstikke dubbel, en voorzieningen en instituties nog lang niet berekend op vrijgevochten vrouwen. En mannen? Tsja, mannen. Bang voor de liefde, voor echte gelijkwaardigheid, vindt Meulenbelt. ‘Zetten in plaats daarvan af en toe een vrouw op het kant en klaar gekochte voetstuk, voor een tijdje. Zodat hij haar niet in de ogen hoeft te kijken.’

Lang voor Ariel Levy mij de ogen opende met *Female chauvinist pigs* (2005) was Meulenbelt al glashelder. De seksuele revolutie beschrijft ze als een valkuil waar we blindelings in lopen: ‘Vroeger lieten we ons vertellen dat we slecht waren omdat we wel neukten. Nu laten we ons vertellen dat we slecht zijn omdat we niet neukten. Een imitatie van mannengedrag dat ons niets anders oplevert dan de emotionele armoede waar mannen onder lijden.’

‘Binnen het matriarchaat valt de schaamte weg’

Meulenbelt presenteert een visie op het feminisme en socialisme waarin schaamte een cruciale rol speelt in de maatschappelijke bedrijfsvoering. Vrouwen wordt schaamte aangeleerd – voor ons lichaam, onze gevoelens en verlangens – omdat we daarmee een ondergeschikte rol internaliseren in de door mannen gedomineerde economie, samenleving en politiek. Het reproductieve werk (baren, zorgen, koken) blijven we vervolgens onbetaald doen, omdat we op allerlei fronten (financieel, emotioneel, seksueel) afhankelijk van mannen worden gehouden en dat zelf geloven te zijn. Wie zich schaamt, blijft geïsoleerd en afhankelijk, en komt niet voor zichzelf op. De socialistische traditie heeft daar onvoldoende

**Anja Meulenbelt,
De schaamte voorbij.
Een persoonlijke
geschiedenis.
De Bezige Bij 2025
(eerste druk 1976)**

oog voor, want in Marx' analyse van klassenstrijd vormen vrouwen 'geen historische categorie'.

Daarom waren de vrouwenpraatgroepen van de jaren zestig en zeventig waar Meulenbelt volop bij betrokken was zo revolutionair. Hier werd juist wél over 'schaamtevolle' kwesties gesproken: van tienerzwangerschappen tot verkrachting, van huishoudelijk geweld tot verzakende baarmoeders, en van het eeuwige gevoel tekort te schieten tot overspelige mannen. Ineens lag het niet allemaal aan individuele vrouwen, maar bestond er een veel breder gedeeld probleem. En na dit besef was de schaamte niet meer nodig en konden vrouwen in (collectieve) actie komen. Want waarom zouden ze willen 'voldoen aan normen die we zelf niet hebben gesteld'?

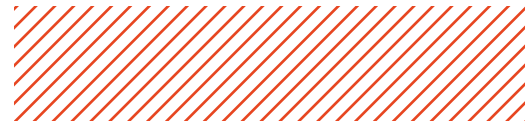
Naast de vele messcherpe observaties over vrouwen, mannen, relaties en politiek treft me nu vooral de vitaliteit en de kracht die er van het boek uitgaat. Meulenbelt is niet bang voor grote emoties. In het boek wordt ze diverse keren verliefd en meegesleurd door gevoelens, en beschrijft ze zwaar liefdesverdriet treffend als de 'glazen wand' tussen zichzelf en de rest van de wereld. Grote gevoelens kunnen verlammen, maar zijn – als je ze accepteert – ook een voortstuwende kracht. Meulenbelt woont nogal precair, studeert, werkt, zorgt voor haar zoon. Overleeft, maar leeft vooral. Zonder te pleasen, zonder *gepleased* te willen worden, zonder 'de hele verantwoordelijkheid van mijn geluk in zijn handen' te leggen. Ze leeft háár leven, blijft trouw aan zichzelf.

Vijftig jaar na dato leverde dat Meulenbelt de P.C. Hooft-prijs op – een meer dan verdiende plek in de canon. Ook nu nog inspireert ze lezers om niet op je handen te zitten en met je tanden te knarsen, maar om juist je handen in je zij te zetten en je uit te spreken. Hoog tijd dat uitgeverij Noordhoff het boek opneemt in de Lijsters-serie voor middelbare scholieren.

Tom van der Meer

In gesprek
met

“Partijen moeten weer laten zien waar ze voor staan”

Door Evelien Polter

Op het Roeterseiland van de Universiteit van Amsterdam spreekt Evelien Polter met politicoloog Tom van der Meer. De hoogleraar politicologie en auteur van *Waardenloze politiek* verzorgde in april dit jaar een bijdrage aan de Banning Leergang – een mooie aanleiding om hem te spreken. In zijn werk analyseert Van der Meer hoe politieke keuzes van partijen steeds minder zichtbaar worden en wat dat betekent voor de democratie. Hij pleit voor herpolitisering: verschillen moeten weer zichtbaar en politiek weer betekenisvol worden.

Wat was voor u de aanleiding om het boek *Waardenloze politiek* te schrijven?

“Een paar jaar geleden werd ik getriggerd door een column van Arnon Grunberg in de *Volkskrant* waarin hij schreef: ‘De essentie van democratie is niet dat er iets te kiezen valt, dat is consumentisme.’ Hij suggereerde een tegenstelling waar ik het fundamenteel mee oneens ben, omdat de

meeste kiezers weloverwogen keuzes maken binnen een set partijen die bij hun waarden past. Ons verkiezingsstelsel is gebaseerd op het idee dat burgers vooraf kiezen en partijen achteraf ter verantwoording roepen. Dat doen kiezers ook steeds nadrukkelijker. Maar juist op het moment dat zij dat doen, wordt hun dat verweten: ze zouden wispelturig zijn, als een balletje in een flipperkast, of een verwend

kind. Dat doet geen recht aan hoe kiezers zich daadwerkelijk gedragen en aan hun rol in de democratie.”

Nederlandse verkiezingen draaien vaak om de vraag wie premier wordt. Waarom gebeurt dat – en is dat een probleem?

“Op zichzelf is het niet vreemd. In elke democratie speelt de strijd om macht en leiderschap een rol. Het wordt pas

problematisch als die strijd de inhoud verdringt. Je zag dat bijvoorbeeld bij Wopke Hoekstra in 2021. Hij profileerde zich vooral als een soort 'Rutte 2.0': iets jonger, iets frisser. Daar is op zich niets mis mee, maar het risico is dat het inhoudelijke debat daardoor naar de achtergrond verdwijnt. En er speelt nog iets anders. In Nederland kiezen we geen premier, maar de campagne wekt vaak wel die indruk. Dat is een recept voor teleurstelling. Neem de vorige verkiezingen: de PVV werd de grootste partij, maar leverde niet de premier. Kiezers die juist op dat premierschap zijn gemobiliseerd, voelen zich dan misleid. Die teleurstelling richt zich uiteindelijk niet alleen op partijen, maar op het systeem zelf."

U schrijft dat de opkomst van rechtse protestbewegingen samenhangt met een 'vertechnocratiseerde' politiek. Hoe werkt dat precies?

"Er spelen eigenlijk drie ontwikkelingen. De eerste is dat het politieke midden er vaak niet in slaagt om duidelijke alternatieven te bieden voor grote problemen, zoals woningnood of stikstof. Kiezers raken daardoor teleurgesteld en zoeken hun toevlucht tot partijen aan de randen. Met andere woorden: zonder herkenbare keuzes verliest het midden zijn aantrekkingskracht."

"De tweede is dat middenpartijen complexe kwesties vaak proberen te depolitiseren. Ze zoeken al vóór verkiezingen consensus, zonder het debat over verschillen te voeren. Daardoor krijgen kiezers geen echte alternatieven en kunnen partijen zich minder duidelijk profileren. De derde ontwikkeling is dat partijen vaak niet meer goed weten waar ze voor staan. Hun kernwaarden zijn onvoldoende scherp, waardoor ze campagne gaan voeren op thema's die niet bij hen passen."

Wat zijn daar de gevolgen van?

"Dat zie je bijvoorbeeld bij migratie.

In 2023 zette de VVD volop in op asielmigratie als speerpunt van hun campagne. NSC koppelde onderwerpen als zorg, onderwijs en wonen eveneens aan migratie. Zodra partijen migratie zo centraal stellen, kun je erop rekenen dat het winst oplevert voor radicaal rechtse partijen; dat blijkt keer op keer uit onderzoek. Zo heeft het midden in 2023, net als in 2002, zelf de overstap naar radicaal rechts mede in de hand gewerkt."

U schrijft dat partijen 'eigenaarschap' hebben over bepaalde thema's. Zo zijn partijen aan de linkerkant verbonden met onderwerpen als armoede, zorg en klimaat, maar benutten ze die associatie niet. Waarom laten ze die liggen?

"Daar zijn meerdere oorzaken voor. De belangrijkste is dat partijen – en vooral hun top – vaak geen helder beeld hebben van hun eigen kernwaarden en idealen. Zonder zo'n kompas is het lastig om een overtuigend verhaal te vertellen. Met andere woorden: wie niet weet waar hij voor staat, kan zich ook niet onderscheiden."

Wat betekent dat in de praktijk?

"Dat partijen zich laten meeslepen door thema's die eigenlijk niet bij hen passen. Ze proberen aantrekkelijk te zijn op onderwerpen die al door andere partijen worden gedomineerd. Het CDA is daar een goed voorbeeld van. Die partij trok jarenlang op met de VVD en nam economische thema's over die niet aansloten bij hun eigen identiteit. Daardoor verloor zij juist een deel van haar traditionele, gelovige achterban."

Hoe kijkt u aan tegen de fusie tussen de PvdA en GroenLinks?

"De spanning tussen macht en inhoud speelt vooral bij de nieuwe partij PRO. Er is jarenlang gediscussieerd over samenwerking of fusie tussen de PvdA en GroenLinks, eventueel

samen met de SP of zelfs D66. Vlak voor corona nam deze discussie een vlucht, mede dankzij opinieonderzoeker Peter Kanne. Het idee was dat één plus één drie zou worden. Als samenwerking primair voortkomt uit de wens om electorale kracht te bundelen, kan de focus verschuiven van inhoud naar machtsvorming."

Stemwijzers laten zien dat de PvdA en GroenLinks vaak tot vergelijkbare oplossingen voor problemen komen. Is dat niet voldoende reden om van gezamenlijke koers te spreken?

"Niet per se. Eensgezindheid over oplossingen hoeft niet te leiden tot eenzelfde koers. Het is goed mogelijk dat partijen het eens zijn over bepaalde punten, maar daar komen vanuit andere waarden. Denk aan een klein parkje in de buurt. Een liberaal ziet dat als ruimte voor individuele vrijheid, een sociaaldemocraat als publieke voorziening, een ecooloog als natuur, en een christendemocraat als plek voor gemeenschap. Juist die onderliggende waarden bepalen waar een partij echt voor staat."

U noemde dat partijtoppen vaak meer gericht zijn op machtsbehoud dan op inhoud. Hoe werkt dat?

"De partijtop krijgt meer prikkels om hun aandacht te richten op de macht. Bij de PvdA is uitgebreid onderzoek gedaan naar de eigen waarden, onder leiding van Monica Sie van het Wetenschappelijk Bureau. Dat is uiteindelijk terzijde geschoven door de partijtop, omdat overwegingen rond machtsbehoud zwaarder wogen dan het uitwerken van een waardenverhaal. De inhoud en langetermijnvisie leggen het vaak af tegen electorale belangen op de korte termijn. Terwijl juist die inhoud nodig is om kiezers duurzaam te binden."

U schrijft dat medialogica een grote invloed heeft op de politiek. Wat doet dat met het debat?

“Als partij kun je jezelf krachtig profileren. Je hoeft niet mee te gaan in de mediastroom – je kunt er tegenin zwemmen, en soms wordt die tegen draadsheid juist gewaardeerd. Wilders heeft dat goed begrepen rondom het migratiethema: hij is compromisloos en daardoor heel herkenbaar. Bij Bontenbal van het CDA zie je dat hij de afgelopen jaren steeds weer verwees naar democratisch ethos, waarden, normen en gemeenschap. In elk debat kwam dat wel even aan bod. Je ziet dus dat dit bij meerdere partijen effectief is en dat je je als partij echt kunt wapenen tegen mediadruk.”

Heeft u daar nog een voorbeeld van?

“Neem Rob Jetten als fractievoorzitter onder kabinet-Rutte III: ook hij koos zijn eigen koers en bleef vasthouden aan zijn thema, wat hem onderscheidend maakte. Dat was de tijd dat hij de ‘klimaatdrammer’ was. Dat heeft daadwerkelijk geholpen bij de verkiezingen die volgden, waarbij Sigrid Kaag het zo goed deed voor D66. Bij die verkiezingen maakten mensen die bezig waren met klimaat de overstap van GroenLinks of PvdA naar D66. Herkenbaarheid is belangrijk, omdat je dan na verloop van tijd niet meer hoeft uit te leggen waar je voor staat. Een paar woorden zijn genoeg en mensen weten: dit is hun thema. Op de lange termijn helpt dat om je te onderscheiden. Op de korte termijn levert het misschien weinig op.”

Veel auteurs, zoals Ilja Leonard Pfeijffer en Roxane van Iperen, schrijven over het afbrokkelen van de democratie en schetsen een somber beeld. Hoe kijkt u daar tegenaan als politicoloog?

“In Nederland zijn er pogingen geweest om democratische tegenkrachten buitenspel te zetten. Zo werd onder het kabinet-Schoof voorgesteld om het noodrecht te gebruiken voor de problemen rond de opvang van vluchtelingen. Dat zou betekenen

dat rechters en de Tweede Kamer aan de kant zouden worden geschoven. Dat lukte niet, omdat Nederland een land van coalities is. In het geval van de regering Schoof was het NSC dat zich verzette tegen de noodwet.” Nederlandse politici zijn over het algemeen integer, ze zijn doorgaans echt bezig met de publieke zaak. En over het algemeen komen ze op voor het algemeen belang. Ons bestuur is hoogstaand, onze instituties functioneren goed. Dat betekent dat we kunnen bijsturen, maar het legt ook verantwoordelijkheden bij politieke partijen. We moeten niet vergeten dat democratie altijd gepaard gaat met uitdagingen. Het feit dat er wrijving ontstaat tussen meerderheidsbesluitvorming en individuele rechten, of dat democratisch verkozen leiders instituties onder druk zetten, is zorgelijk maar niet nieuw. De situatie is niet uitzichtloos, maar vraagt om actieve inzet en duidelijke keuzes van politici en betrokken burgers.”

Bijna 80% van de kiesgerechtigden gaat stemmen bij de landelijke verkiezingen, maar onvrede blijft bestaan. Politicoloog Catherine de Vries publiceerde daarover het boek *De symfonie van onvrede. Haar stelling is dat door de afbrekende sociale voorzieningen het maatschappelijke ongenoegen groot is. Deelt u haar opvatting?*

“Ik denk dat die onvrede vooral samenhangt met een democratie die niet voor iedereen even goed werkt. Ons systeem functioneert beter voor hoogopgeleiden dan voor anderen. Veel participatievormen sluiten vooral bij hen aan, terwijl ze voor lager opgeleiden weinig opleveren. Neem het correctief referendum – dat betekent weinig voor lager opgeleiden. Of denk aan grote schandalen als de toeslagen-affaire of het gasdossier in Groningen. Die raken het hart van de democratie: een betrouwbare en onpartijdige overheid.”

“Ondertussen worden grote beleidsvraagstukken als stikstof, klimaat en – de belangrijkste – wonen maar niet aangepakt. Dat zijn zaken die mensen direct raken. Dan is het niet zo vreemd dat onvrede blijft bestaan. Als mensen het gevoel hebben dat hun problemen niet worden opgelost, hoe tevreden kun je dan zijn over hoe de democratie werkt?”

Zou u zelf politicus willen zijn in deze tijd? Jeuken uw handen wel eens als u politici ziet optreden?

“Nee, absoluut niet. Ik denk niet dat ik daar een leuker mens van zou worden. Ik zou mezelf kunnen verliezen in de meest platte laag van het politieke spel – ik zou willen winnen ten koste van alles. Met andere woorden: het risico is dat bij mij de vorm het wint van de inhoud. Maar mijn voornaamste reden is dat mijn interesse ligt bij het bestuderen van het democratisch pluralisme, niet bij het vertegenwoordigen van één partij.”

Tom van der Meer (1980)

is hoogleraar politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Eerder werkte hij bij het Sociaal en Cultureel Planbureau en aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij doet voornamelijk onderzoek naar politiek vertrouwen, kiesgedrag (electorale volatiliteit), politieke socialisatie, en sociaal kapitaal (burgerparticipatie, etnische diversiteit). Van der Meer is medeoprichter van het Nederlandse politicologieblog StukRoodVlees.nl. Hij schreef boeken over de Nederlandse politiek – *Niet de kiezer is gek* (2017) en *Waardenloze Politiek* (2024) – naast een breed scala aan beleidsrapporten en opiniestukken.

Gisèle Pelicot tijdens de Feminist
March in Parijs

De schaamte moet van kant wisselen

Door Evelien Polter

De Franse Gisèle Pelicot werd jarenlang gedrogeerd en verkracht door haar echtgenoot Dominique, die haar bewusteloze lichaam ook nog uitleverde aan tientallen andere mannen die via online platforms door hem werden gerekruteerd. In haar boek *Ode aan het leven* blikt ze terug op een leven dat uit elkaar valt. Ze probeert te begrijpen hoe haar man kon worden wie hij werd, en legt verbanden met zijn jeugd; ze hoopt in zijn verleden een sleutel te vinden voor het geweld. Hij heeft het ongetwijfeld moeilijk gehad, maar waarom moest hij dit botvieren op een weerloze vrouw?

Toen het strafproces tegen deze verkrachters in Frankrijk begon, koos Gisèle Pelicot voor de openbaarheid. Ze herhaalde telkens de boodschap: niet zijzelf, maar de daders moeten zich schamen. Haar uitspraak “de schaamte moet van kant wisselen” ging de wereld over en werd als leus door feministische bewegingen opgepikt. Door haar verhaal publiek te maken, liet Pelicot zien dat openheid mogelijk is en dat de verantwoordelijkheid niet bij haar ligt, maar bij de mannen die haar misbruikten.

Tijdens het proces groeide de aandacht voor de zaak met de dag. Bekende feministen spraken hun steun uit en in Avignon, waar het proces plaatsvond, verzamelden zich steeds meer mensen, vooral vrouwen, om *madame Pelicot* te laten weten dat ze niet alleen stond. Eind 2024 kregen Dominique Pelicot en zijn medeverdachten lange gevangenisstraffen opgelegd. De 51 mannen die terechtstonden, verschilden in leeftijd en beroep. Van 22 tot 71 jaar, van student tot elektricien, en vrijwel allemaal zijn ze vader, echtgenoot of grootvader. Wanneer zoveel verschillende mannen betrokken zijn bij dezelfde

vorm van geweld, kan dit niet alleen worden verklaard door persoonlijke omstandigheden. Het wijst op een onderliggende maatschappelijke cultuur waarin grensoverschrijdend gedrag mogelijk wordt gemaakt.

De zaak bleef niet beperkt tot de muren van de rechtbank. In Frankrijk leidde de rechtszaak en de publieke aandacht ervoor, tot wetswijzigingen. Het parlement nam een nieuwe wet aan die verkrachting in meer situaties strafbaar maakt: seksuele handelingen zonder expliciete toestemming vooraf gelden voortaan als verkrachting. Dat nieuwe wetgeving niet leidt tot minder verkrachtingen, blijkt wel uit het feit dat CNN op de pornosite Motherless 20.000 video's vond waarop te zien was hoe mannen hun vrouwen, nadat zij die gedrogeerd hadden, in hun slaap misbruikten. CNN deed onderzoek naar dergelijk materiaal naar aanleiding van de zaak rond Gisèle Pelicot. De site staat op Nederlandse servers. Nadat *Nieuwsuur* in april van dit jaar dit item op tv had gebracht, haalde het Openbaar Ministerie de site met stiekem gefilmde misbruikbeelden offline. Dat werkte helaas maar even, want de site was al snel weer te bezoeken.

We leven in een maatschappij waarin vrouwen ondergeschikt worden gemaakt aan mannen. Zulke opvattingen legitimeren het gedrag van mannen die hun vrouwen drogeren en haar met gespreide benen in bed leggen en haar zo haar plaats wijzen – die van dienstbaarheid aan de man.

De zaak van Gisèle Pelicot laat op indringende wijze zien dat seksueel geweld geen geïsoleerd incident is, maar een structureel probleem dat samenhangt met maatschappelijke normen en machtsverhoudingen. Daarom is haar boodschap van groot belang: de schaamte moet van kant wisselen.

Wie leren wij spreken? Ongelijkheid en democratisch burgerschap in het klaslokaal

Als docent bekruipt mij regelmatig het gevoel dat het onderwijs ongelijkheid reproduceert. Leren wij vmbo-leerlingen vooral om te gehoorzamen, om de macht te (h)erkennen en daarbinnen hun plek te vinden? En geven wij havo/vwo-leerlingen meer vrijheid en verantwoordelijkheid, en de ruimte om de macht te bevragen en te bekritisieren? In veel gevallen, en vaker dan we misschien willen erkennen, zien we dat. En als je in het onderwijs werkt, weet je hoe moeilijk dit te doorbreken is.

Door Alessandro Felice van Haag

Tijdens het lesgeven lijkt het onderscheid maken op pedagogisch-didactisch vlak vaak noodzakelijk. Maar met die vrijheid en verantwoordelijkheid lijken we havo/vwo-leerlingen al op te leiden voor leidinggevende en sturende posities, terwijl we vmbo-leerlingen voorbereiden op uitvoerende posities.

Is dat eerlijk? Is dat logisch? Deze vragen zijn niet makkelijk te beantwoorden, maar roepen wel ongemak op. Dit is niet alleen een observatie van mij als docent, maar ook een persoonlijke ervaring. Ik geef les aan alle niveaus, van vmbo-basis tot vwo, en als oud-vmbo-t-leerling die doorstroomde naar de havo heb ik deze verschillen in pedagogiek en

didactiek ook zelf ondervonden. Tegelijk doen veel docenten hun best om ongelijkheid tegen te gaan, juist daarom is het belangrijk om de mechanismen die toch ongelijkheid reproduceren kritisch te benaderen.

Het verschil zit niet alleen in de lesstof

Vmbo, havo en vwo lijken in eerste instantie vooral van elkaar te verschillen op vakinhoudelijk niveau. Maar er is meer: er zijn grote didactische en pedagogische verschillen waarvan je kunt betwijfelen in hoeverre ze wenselijk zijn.

Als je de examenprogramma's voor vmbo en havo/vwo naast elkaar legt, valt als eerste op dat er andere maatschappelijke thema's aan

bod komen. Het vmbo-programma bestaat uit de volgende thema's: cultuur en socialisatie, sociale verschillen, macht en zeggenschap, en beeldvorming en stereotypering. Het havo/vwo-programma behandelt de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving. Maar wie goed leest, ziet dat dit gebeurt vanuit fundamenteel verschillende opvattingen over wat leerlingen moeten kunnen en worden.

In het vmbo-programma ligt de nadruk sterk op maatschappelijke vraagstukken herkennen en beschrijven, en specifieke vaardigheden toepassen. Zoals te lezen is in het huidige examenprogramma leren leerlingen sociale verschillen 'met voorbeelden [te] beschrijven'. Door deze formuleringen wordt een leerling hier primair gepositioneerd als iemand die leert te functioneren binnen bestaande maatschappelijke structuren. Er wordt overigens wel een poging gedaan tot verbreding; zo moeten leerlingen voor maatschappelijke vraagstukken ook 'een standpunt innemen en hier argumenten voor geven'. Maar in de concrete uitwerking van thema's als sociale verschillen blijft het bij beschrijven en voorbeelden geven. Dieper dan deze basisvaardigheid gaat het niet.

Bij vmbo komt de term 'democratie' dan ook maar één keer expliciet voor. Bovendien is die beperkte aandacht niet voor iedereen gelijk: alleen leerlingen in de kaderberoepsgerichte- en theoretische

“Bij vmbo komt de term ‘democratie’ maar één keer expliciet voor”

leerweg (de meer theoretische routes) leren beschrijven en uitlegen welke mogelijkheden burgers hebben om invloed uit te oefenen op de politiek. De leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg (de meest praktische route) krijgen dit zelfs niet standaard mee volgens het examenprogramma.

Dat terwijl vmbo-leerlingen met ruim 190 duizend leerlingen de grootste groep vormen in het voortgezet onderwijs, zo blijkt uit cijfers van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. We leiden hiermee een significant deel van de toekomstige burgers op, maar vinden blijkbaar dat zij minder verantwoordelijkheid dragen voor onze democratie dan hun leeftijdsgenoten op de havo of het vwo.

In het havo/vwo-programma verschuift het zwaartepunt. Zoals te lezen is in het huidige examen-

“Het niet verrassend dat de burgerschapsvaardigheden van Nederlandse leerlingen achterblijven bij leerlingen in vergelijkbare landen”

programma, moeten leerlingen ‘een stelling, zowel mondeling als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruikmaken van argumentatievaardigheden’,

en leren ‘beargumenteren of door het vraagstuk belangrijke waarden van de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving in het

Alessandro van Haag is docent maatschappijleer op een middelbare school. Vorig jaar was hij een van de winnaars van de ideeënwedstrijd van GroenLinks-PvdA, met het essay *Trouw aan de bron*.

geding zijn’. De havo/vwo-leerling leert niet alleen hoe de samenleving werkt, maar ook hoe deze geanalyseerd, beoordeeld en bekritiseerd kan worden.

Als je de programma’s naast elkaar legt, lijkt het er dus op dat vmbo-leerlingen minder worden uitgenodigd tot het soort redeneren en debatteren dat democratisch burgerschap vereist. Als docent maatschappijleer zie ik dit ook terug in de praktijk. Maatschappijleer is bij uitstek het vak waarin burgerschapsvaardigheden centraal staan, daarom is het relevant om hier kritisch naar te kijken. Tegen

die achtergrond is het dan ook niet verrassend dat uit een grote internationale studie uit 2016 blijkt dat de burgerschapsvaardigheden van Nederlandse leerlingen achterblijven bij die van leerlingen in vergelijkbare landen, aldus de VO-raad in 2021.

Wat hier zichtbaar wordt, is dat het verschil niet uitsluitend ligt in de moeilijkheidsgraad van de lesstof. Sterker nog, je kunt zelfs betogen dat het vmbo-programma veel gedetailleerder en uitgebreider is – in het examenprogramma verwachten we meer inhoudelijke kennis van vmbo-leerlingen dan van havo/vwo leerlingen. Maar van havo/vwo-scholieren verwacht het examenprogramma specifieke vaardigheden die direct verbonden zijn met deelname aan het publieke debat. Waar vmbo'ers de stof leren begrijpen en toepassen binnen vaststaande kaders, worden havo/vwo-leerlingen systematisch getraind om een reflexieve positie in te nemen ten opzichte van die kaders. We kunnen dus spreken van een structurele ongelijke verdeling in aan te leren vaardigheden.

“De leerling die afhaakt, is misschien niet apathisch van nature”

A hidden curriculum

Voor deze structurele verdeling bestaat een term: *a hidden curriculum*. Waar leerlingen van het vmbo

bijvoorbeeld ‘beschrijven hoe regels het samenleven mogelijk maken’, moeten havo/vwo-leerlingen juist ‘de spanning weergeven tussen de beginselen van de rechtsstaat en de praktijk’. Dit verschil is fundamenteel: het vmbo leert leerlingen functioneren binnen de door de macht gegeven kaders, terwijl havo/vwo ze leert die macht kritisch te bevragen.

Dit sluit aan bij wat de Amerikaanse economen Samuel Bowles en Herbert Gintis al in 1976 beschreven als *The Correspondence Principle*: de structuur van de school weerspiegelt de structuur van de arbeidsmarkt. Hiërarchie, discipline en beloning voor gehoorzaamheid op school bereiden leerlingen niet alleen cognitief, maar ook sociaal en gedragsmatig voor op hun latere rol in de economie. Als we dit principe doortrekken naar burger-schapsonderwijs, zien we diezelfde verhouding terug in democratische vaardigheden. De een leert argumenteren, nuanceren en structuren bevragen, de vaardigheden van iemand die later politiek geëngageerd zal zijn. De ander leert hoe het systeem werkt en hoe je daarbinnen je weg vindt.

Het is niet moeilijk om je voor te stellen wat het langetermijneffect hiervan kan zijn. Stemt die leerling straks nog? Voelt die zich onderdeel van het publieke debat? Of denkt die: het heeft toch geen zin? De leerling die afhaakt, is misschien niet apathisch van nature. Waarschijnlijk heeft die gewoon nooit geoefend met het idee dat diens stem ertoe doet. Dat is geen persoonlijk falen. De Franse socioloog Pierre Bourdieu laat zien hoe dit patroon zichzelf

versterkt: leerlingen internaliseren de kansen die het systeem ze biedt en gaan geloven wat ‘realistisch’ voor hen is. Het is dus een voorspelbaar gevolg van hoe we het onderwijs ongelijk hebben ingericht.

Je zou kunnen tegenwerpen dat het systeem aan de voordeur een eerlijke selectie heeft gemaakt, maar we weten dat dit niet geheel het geval is. Het schooladvies is momenteel vooral een reflectie van de sociaaleconomische en sociaal-culturele positie van de ouders – en dan hebben we het nog niet eens gehad over de te vroege selectie in groep 8. En zelfs als we in de illusie van een perfecte selectie zouden geloven, verandert dat niets aan het gegeven dat als het gaat om democratisch burgerschapsonderwijs, dit juist het domein is waar iedereen zich in moet ontwikkelen. Want we willen straks ook dat iedereen volledig deelneemt aan de democratie, ongeacht niveau.

De klas als oefenplaats voor democratisch burgerschap

De onlangs overleden Duitse filosoof Jürgen Habermas beschreef in *The Structural Transformation of the Public Sphere* hoe een democratie staat of valt met de aanwezigheid van *Öffentlichkeit*: de openbare en sociale ruimte (het publieke debat) waarin mensen samenkomen om publieke kwesties te bespreken en meningen te vormen. Habermas stelt dat zo’n publieke sfeer alleen ontstaat onder drie voorwaarden: statusverschillen worden losgelaten, er is ruimte voor gezamenlijke betekenisvorming via argumentatie, en deelname staat in principe open voor iedereen.

Ik vertaal dit naar het klaslokaal. Want wat als de les verworden is tot wat Habermas *demonstrative Publizität* noemde? Met deze term doelde hij op een publieke sfeer die enkel als podium dient: een geregisseerde vertoning waarbij machthebbers hun standpunten ‘etaleren’ aan een passief publiek, in plaats van de dialoog met hen aan te gaan. De docent zendt, de leerling ontvangt, de docent beoordeelt. Wat als er een generatie jongeren is grootgebracht als toeschouwer, en niet als deelnemer aan het gesprek? Als we vmbo-leerlingen positioneren als ontvangers van informatie, en vwo-leerlingen als deelnemers aan een gesprek, dan verschilt niet alleen de lesstof, maar ook het type burger dat wij vormen.

De centrale aanname die hierachter schuilt – dat vmbo meer sturing nodig heeft en havo/vwo meer verantwoordelijkheid – klopt naar mijn inzicht niet, of in ieder geval veel minder dan we denken. Ik heb zelf geëxperimenteerd met een door leerlingen gestuurde debatles bij een vierdejaars basis-kaderklas. Het ging ontzettend goed. Leerlingen kozen zelf de volgende stelling: de vrijheid van meningsuiting is belangrijker dan het discriminatieverbod. Ook namen ze zelf de rollen van voorzitter, debater en jurylid op zich, en reflecteerden ze achteraf op elkaars argumenten. Wat opviel: leerlingen droegen mondeling sterke argumenten aan, luisterden naar elkaar, brachten nuance aan in hun redenering, en wezen elkaar op de debatregels die ze zelf vooraf hadden afgesproken. Ze gingen goed om met de verantwoordelijkheid die ze kregen. Het succes

“Wat als er een generatie jongeren is grootgebracht als toeschouwer, en niet als deelnemer aan het gesprek?”

zit hem volgens mij in de voorbereide omgeving: klassenopstelling, rolkaarten, voorkennis, en dergelijke. Als die elementen aanwezig zijn, blijken de verwachtingen die geformuleerd staan in het havo/vwo-examenprogramma – en dus ontbreken in de examenprogramma’s van het vmbo – niet te hoog gegrepen voor deze groep. En op deze manier zijn we precies bezig met de vaardigheden die passen bij democratisch burgerschap.

Dat is precies de verschuiving die Habermas bedoelde: van toeschouwer naar deelnemer aan het publieke debat. Het debat voldeed aan zijn drie criteria voor een publieke sfeer, maar dan in het klaslokaal. Status deed er minder toe: leerlingen leidden de debatles zelf, ik observeerde op de achtergrond. Gezamenlijke betekenis ontstond door uitwisseling van argumenten over een stelling die zij zelf hadden gekozen, waardoor het gesprek ook echt ergens over ging. En deelname stond open voor iedereen: leerlingen kozen zelf hun rol, of bepaalden samen wie de voorzitter werd. Wie niet wilde debatteren, kon jury zijn.

Dit was geen *demonstrative Publizität*. Dit was een debat waarin leerlingen zelf de leiding hadden,

en waarin de drie voorwaarden voor een publieke sfeer niet werden nagebootst, maar daadwerkelijk aanwezig waren. Dat maakt de methode geen toevallig succes, maar een aanwijzing dat het integreren van onder andere deze drie criteria in het klaslokaal, tijdens een debatles maar ook daarbuiten, misschien wel de meest directe manier is om leerlingen te laten oefenen met wat later van hen wordt verwacht: deelname aan het publieke debat. En dat geldt voor alle leerlingen, ongeacht hun niveau.

En er gloort meer hoop aan de horizon. De conceptexamenprogramma’s maatschappijleer voor zowel vmbo als havo/vwo zijn op dit moment in ontwikkeling en schijnen op de hierboven bekritiseerde punten een stuk verbeterd te zijn. Er lijkt daadwerkelijk iets te veranderen, en dat is maar goed ook. De vakvernieuwingscommissie die het nieuwe eindexamenprogramma samenstelt, moet wat mij betreft één ding in het achterhoofd houden: de vraag is niet of ze het kunnen, de vraag is of we het bieden.

Een traplift naar de hemel

Door Mart Boden

“Er kan geen plankje meer bij”, had haar man gezegd. De muren hangen vol met boekenplanken, de planken vol met boeken. Ze leest graag, in haar stoel bij de kachel. Het lampje is een halogeenvlampje. Dat zou ik alvast kunnen vervangen, maar daar kom ik niet voor.

Ik moet aan de achterkant van het huis aanbellen. Dat had ze nog speciaal gemaild. De deur gaat open en een traplift was het eerste wat ik zie. Als energiecoach weet je dan al een beetje waar het heen gaat. Eerste verdieping, een lange gang, waar de rail van de traplift doorliep. Daarna nog een trap, nog een traplift. En ik moet driehoog, dus een derde traplift is zichtbaar om mevrouw naar haar woning te liften. Ze staat al klaar in de deuropening.

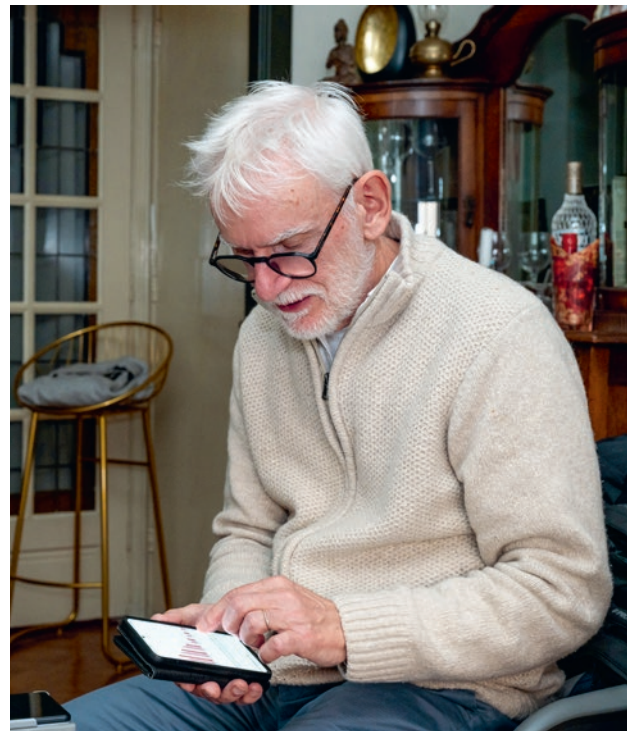
“Gedoe met de huisbaas. Die doet hier niks meer.” Ze durft niet dicht bij het open raam te komen. Van daar dat ik als geroepen kwam om tochtstrips aan te brengen. Haar gasverbruik is extreem laag. Het geheim: ze heeft nog kachels waarmee ze de ruimte alleen verwarmt als het te erg wordt. “Och, een beetje kou, daar kan ik wel tegen. Dekentje om. Af en toe de elektrische blower aan. Meer kan ik me niet veroorloven.” Ik zeg: “Je hoeft niet te overdrijven.”

Sommige mensen help je door ze meer zicht te geven op de kosten. Ik hoop ze daarmee gerust te stellen. Ik leg uit dat als je je verbruik in de gaten houdt met de app van de energiemaatschappij, dat je dan weet hoever je kan gaan met je verwarming. Maar ja, ze is de 80 al ruim gepasseerd; apps zijn niet helemaal haar ding.

Ze slaapt op zolder. Ze duwt me de smalle trap op naar boven, want “de ramen boven zijn zo lek als een mandje”. Ze kruipt, zich stevig vasthoudend aan de trapleuning, achter me aan. “Deze kamer heeft mijn man ook nog getimmerd. We hadden er ons eigen koninkrijkje, terwijl mijn schoonouders onder ons sliepen.”

Weer beneden valt mijn oog op een reclamekaart van het restaurant tegenover haar. Ik heb daar warme herinneringen aan. Vijfenvoertig jaar geleden was daar mijn eerste kennismaking met Amsterdam. Als ik er langsloop, bekruipt me nog steeds een nostalgisch gevoel. Maar ik ben daar nooit meer naar binnen gestapt.

We kijken allebei even in gedachten verzonken naar het restaurant vanuit haar inmiddels tochtbestendig raam. Ik vertel mijn verhaal. Zij reageert: “Na het overlijden van mijn man ben ik er ook nooit meer geweest. We kwamen er vaak, mijn man en ik, de eigenaar was bevriend met mijn man. Hij nodigt me altijd uit als ik hem op straat tegenkom. Maar och, als ik ergens ben waar ik vroeger met mijn man kwam, dan kijk ik de hele tijd naar de deur, hopen dat hij daar weer binnenkomt. Maar dat gaat niet meer gebeuren. Zonder hem is de lol er wel zo’n beetje vanaf.” Na een kleine stilte: “Maar ik red het hier wel met mijn trapliftje. Dertig jaar alweer, deze zomer.”

Mart Boden tijdens zijn werk als energiecoach.

Een grens aan het generatiegezwam

Eindelijk een goed boek dat zin en onzin scheidt over generaties: Paul de Beer dook in decennialang opinieonderzoek, en komt tot een aantal ontvullende conclusies over zogenaamde verschillen tussen generaties. Ja, er zijn verschillen. Maar die manifesteren zich vaak op een heel ander vlak dan de clichés die rondgaan op de werkvloer of in Boekenweekessays.

Door Twan van Lieshout

Laatst kwam ik online een Ikje tegen – een korte ingezonden lezersanekdote uit de *NRC*. Het ging over een 24-jarige ambitieuze masterstudente die gebeld was door een recruiter. ‘Wat leuk,’ reageerde de schrijfster. ‘Hoe ging het?’ Het antwoord: ‘Weet ik niet, ik durfde niet op te nemen.’ Het regende vervolgens reacties van mensen die wel iets te klagen hadden over de ‘sneeuwvlakjes’-generatie Z. Jongeren van tegenwoordig zouden niet meer willen werken en te hoge eisen hebben. Nee, dan ‘in hun tijd’. Zij namen nog gewoon de telefoon op. Zij wel.

De boomer als omni-zondebok

Ook jongeren kunnen uitstekend klagen over oudere generaties. Dit is te lezen in het Boekenweekessay *Ik had uw dochter kunnen zijn* van Doortje Smithuijsen. Ook hier staat de generatiestrijd centraal. Namelijk die tussen de (baby)boomer – geboren tussen 1946 en 1964 – die zogenaamd alles cadeau heeft gekregen, en latere generaties. Met name de millennials (1980-1994) en vooral generatie Z (1995-2009) die amper de woningmarkt kunnen betreden. De boomer heeft daarvoor alles verpest. Wie een eloquent maar negatief verhaal over een onoverkomelijke generatiestrijd wil lezen, kan het 62 pagina's tellende

boek ter hand nemen. Maar verder geeft het mij toch vooral de indruk van een gemakzuchtige poging om generaties tegen elkaar op te zetten. Boomers zouden vroeger één keer gesolliciteerd hebben en meteen een vaste baan voor het leven hebben gekregen. Ook op de woningmarkt hadden zij volgens Smithuijsen alleen maar de wind in de rug. Hierbij vergeet zij voor het gemak wel even dat de hypotheekrente in de jaren '80 maar liefst 10% was. Nee, dan die arme generatie Z. Ze eten zuurdesembrood, biologische groenten en drinken louter dure havermelk, omdat ze uiteindelijk die dure keuken in die eigen woning niet kunnen betalen, aldus Smithuijsen.

Wat maakt dit soort generatiedenken toch zo verleidelijk en populair? Want wie op zulke generatiegeneralisaties gaat letten, vindt veel voorbeelden. Verschillen op de werkvloer, in consumptiegedrag, in sociale omgang en in maatschappelijke betrokkenheid. Vaak zitten er ook belangen achter: trendwatchers of recruiters die ons met hun adviezen willen behoeden voor het niet begrijpen van de nieuwste generaties. Een paar jaar geleden mocht ik luisteren naar een door een uitzendbureau betaalde

‘arbeidsmarktdeskundige’, die vol stelligheid beweerde dat jongeren geen waarde meer hechten aan een goede beloning, want de jongeren deden vooral alles voor ‘purpose’. Een vast contract was ook niet nodig, want de jongere wilde graag flexibel blijven. Het was toevallig ook precies wat haar uitzendbureau (niet) aanbood.

Scheiden van feit en fictie

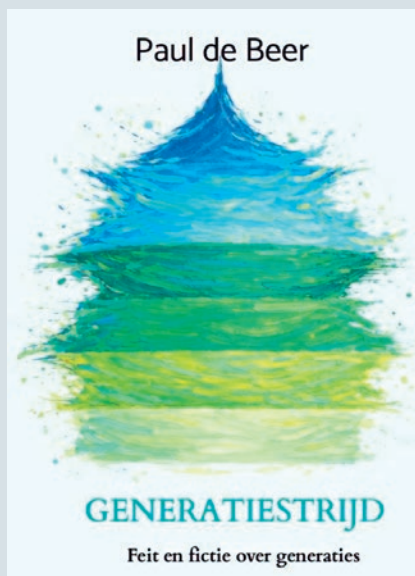
Het roept de vraag op: wat klopt er nu werkelijk van al deze stelling geponeerde verschillen tussen generaties? Gelukkig is hier net een boek over geschreven van onderzoeker en emeritus hoogleraar arbeidsverhoudingen Paul de Beer. Laat ik eerlijk zijn, ik ben eigenlijk fan van alles wat De Beer schrijft. Omdat hij niet meegaat in algemene uitspraken, maar op basis van harde data controleert wat er overblijft van allerlei boude beweringen. In het bovenstaande geval van de jonge generaties en werk bleek al eerder uit zijn onderzoek dat jongeren juist meer waarde hechten aan een goed en zeker inkomen dan eerdere generaties. De Beer kreeg bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam niet voor niets de bijnaam ‘de mythe kraker’.

In *Generatiestrijd, feit en fictie over generaties* duidt De Beer zin en onzin over generatiedenken. Het is een eyeopener voor iedereen die iets wil beweren over generaties. De belangrijkste boodschap is dat je zonder deugdelijk, kwantitatief onderzoek eigenlijk niet weet waar je het over hebt. Want natuurlijk denken jongeren nu anders over een bepaald thema dan ouderen. Maar waar komt dat dan door?

Een verschil in leeftijd in het algemeen? Denk aan pensioen: dat hebben jongeren altijd al minder interessant gevonden – ook dertig jaar geleden al. Dit in tegenstelling tot ouderen die zich vlak voor hun arbeidzame eindstreep bevinden. Of is er echt iets veranderd en stond de jongere van vijftig jaar geleden daar heel anders in? Zo ja, hoe denkt die oudere er dan nu over? Misschien is die ook van mening veranderd. Want dan kan onze veranderde mening ook komen door een veranderende tijdgeest (een periodeverschil) en is er helemaal niet zo'n groot verschil tussen de generaties.

De Beer neemt als fictief (maar niet ondenkbeeldig) voorbeeld het klimaatbeleid. Veel jongeren denken hier een stuk alarmistischer over dan ouderen. Zeker als je de jongeren van nu vergelijkt met de oudere generatie toen zij dezelfde leeftijd hadden. Maar dat is natuurlijk wel vijftig jaar geleden, en dus niet zo verwonderlijk gezien de toen aanwezige kennis. Over het algemeen is de oudere generatie zich inmiddels zelf ook meer zorgen gaan maken over het klimaat. Dus is het de tijdgeest? Of houdt je nog een verschil over waarin de huidige jongere generatie, gecorrigeerd door de algemene verschuiving van de publieke opinie, zich toch nog meer zorgen maakt over het klimaat dan oudere generaties? En, dacht ik tijdens het lezen, dan hebben we de levensfase nog. Het is niet ondenkbeeldig dat mensen die net kinderen hebben gekregen, zich meer zorgen

**Paul de Beer, *Generatiestrijd. Feit en fictie over generaties.*
Brave New Books, 2026**

maken over de langetermijneffecten van klimaatverandering – of ze die kinderen nu krijgen op hun 25ste of 40ste. Hoe verhoudt zich dat weer tot verschillen in leeftijd, periode, en tussen generaties?

De Beer laat zien dat dit een methodologisch mijnenveld is, waar hij zelf heel behoedzaam in laveert. En dat terwijl hij zich baseert op grote databestanden van bevolkingsenquêtes, die over lange perioden zijn afgenomen. Waarmee ook duidelijk wordt hoe methodologisch zwak de opinies zijn van 'deskundigen' die grote uitspraken doen over een generatiekloof zonder data.

Versillen en overeenkomsten

Ondanks al die mitsen en maren en wetenschappelijke disclaimers heeft De Beer een groot aantal interessante inzichten bijeengebracht. Waar zitten nou echt de grote verschillen tussen de generaties? Een aantal daarvan bevinden zich op het vlak van ontkerkelijking en individualisering. Oudere generaties

waren conservatief als het ging om abortus en euthanasie. Maar dit betekent niet dat jongere generaties per definitie altijd progressiever worden. De Beer vindt aanwijzingen dat jonge gen Z'ers conservatiever worden: die zijn minder postmaterialistisch, voelen minder voor kinderopvang en zien vrouwen vaker als betere opvoeders dan mannen.

Niettemin is er veel blijvend veranderd voor vrouwen: ze hebben hun plek verworven op de werkvloer, ook na huwelijk of kinderen. En ze zijn sinds de millennials ook vaker hoogopgeleid dan mannen. Schokkend is dat er een aantal plafonds nog steeds niet doorbroken is: zo lopen vrouwen in de generatie Z anderhalf keer meer risico op werkloosheid, terwijl hun arbeidsparticipatie even groot is. En zijn de huishoudelijke taken nog steeds niet eerlijk verdeeld. Verder valt op dat jongere generaties in het algemeen vaker te maken krijgen met structureel flexwerk. En dat jongere generaties steeds meer belang zijn gaan hechten aan betaald werk. Ja, zingeving is daarbij van belang. Maar baanzekerheid en goede beloning staan hoger op de wensenlijst. Zoals De Beer zelf concludeert in de *Volkskrant*: jongeren zijn materialistischer geworden. Maar niet lui, in tegenstelling tot al het geklaag van oudere generaties op de werkvloer. Ze starten vroeg met bijbaantjes, werken daar relatief veel uren, en zullen ook langer doorwerken voor ze met pensioen kunnen. Jongere generaties combineren over het algemeen ook meer taken, wat

betekent dat 'het spitsuur van het leven' hectischer is.

Generatiestrijd?

Kortom: jongeren doen het zo slecht nog niet. Maar krijgen ze er wel iets voor terug? Of wordt hun vooral een toekomst ontnomen, zoals het hele Boekenweekessay van Smithuijsen betoogt op het gebied van leuk en fijn wonen in een koopwoning?

De Beer laat zien dat met name vooroorlogse generaties minder vaak een eigen koopwoning hadden. Maar de statistieken laten (nog) niet zien dat millennials of de generatie Z nu echt anders scoort in huisbezit dan bijvoorbeeld de boomer of generatie X (1965-1979). Ook daar waren er grote groepen die in de leeftijdsperiode tot 35 jaar helemaal geen eigen woning hadden weten te bemachtigen. De boomer die alles zomaar toegeworpen heeft gekregen, blijkt dus maar zeer beperkt te (hebben) bestaan.

Hetzelfde geldt voor de pensioendiscussie. De overgang naar het nieuwe stelsel zal gevolgen hebben, waardoor de intergenerationale solidariteit in het stelsel minder wordt (voor alle deelnemers, ongeacht generatie). Maar het is niet zo dat één generatie juist de potten plundert, zodat er later niets meer overblijft. Over pensioenen gesproken: wat ook opvalt, is dat er wel degelijk voren nadeeltjes te zien zijn tussen de generaties, maar dat die niet allemaal in hetzelfde mandje vallen. Interessant is de opmerking van De Beer dat vooral de crisis- (1915-1929) en stille generatie (1930-1945) – de

Doortje Smithuijsen, *Ik zou uw dochter kunnen zijn*. CPNB Boekenweek, 2026

generaties die het land zogenaamd weer opgebouwd hebben – ruimhartig gebruik konden maken van allerlei pre-pensioenregelingen, waaraan zij zelf weinig hadden bijgedragen en die vooral door de babyboomers zijn opgebracht. Deze vooroorlogse generaties maakten daarentegen ook na de oorlog in de geleide-looneconomie een tijd door van gematigde lonen.

Eén duidelijk twistpunt tussen de generaties is voor mij niet weggenomen. En dat is de klimaat- en biodiversiteitscrisis, die gedurende de laatste decennia aan de horizon verschenen is, en met rasse schreden dichterbij komt. De Beer probeert dit nog te relativeren met de opmerking dat het gat in de ozonlaag, zure regen en smogvorming toch goed zijn aangepakt. Hij presenteert enkele harde indicatoren, zoals bosareaal per inwoner en gemiddelde jaartemperatuur, en komt tot de conclusie dat er wel meer risico naar de jongere is verschoven.

Dat lijkt me een understatement. Zoals de Amerikaanse filosoof Brian Barry stelde: intergenerationale rechtvaardigheid vereist onder andere dat de volgende generaties evenveel recht hebben op hetzelfde natuurlijke kapitaal. Daar is met de huidige voorspellingen geen sprake van. Je zou op dit onderdeel wel degelijk kunnen spreken van een generatiestrijd. In het boek van De Beer krijgt het een kleine paragraaf, terwijl hij zelf in een slotzin toch opmerkt dat 'als de ecologische duurzaamheid van onze samenleving niet wordt gegarandeerd, zullen alle vormen van intergenerationale solidariteit er uiteindelijk bij verbleken en kan er alsnog een allesoverheersende strijd tussen de generaties ontbranden'.

Uiteindelijk ziet De Beer minder strijd tussen generaties en meer solidariteit en gedeelde belangen. Mooi is zijn constatering dat alle generaties ook baat hebben bij elkaar. Zoals het beroemde citaat al aangeeft, staan we allen op schouders van reuzen: zonder de kennisopbouw van vorige generaties zouden we het huidige welvaartspeil niet hebben bereikt. Tegelijkertijd heeft de oudere generatie er altijd belang bij om zoveel mogelijk van die welvaart over te dragen aan de volgende generatie: dan is al het gedane werk immers niet voor niets geweest.

In gesprek
met

Sandra Doeveendans

Voor iedereen een plek aan tafel

Door Egbert de Vries

De PvdA heeft leden met heel verschillende achtergronden. En hoewel nog weinig mensen de partij associëren met religie, zijn er veel mensen actief voor of namens de PvdA die zich laten inspireren door hun eigen geloof of levensovertuiging. In deze interviewserie spreekt Egbert de Vries met partijgenoten over hun levensbeschouwing en de rol daarvan in hun politieke opvattingen en werk. Dit keer is de beurt aan Sandra Doevendans, stadsdeelbestuurder in Amsterdam Nieuw-West.

Als ik Sandra spreek, zijn de gemeenteraadsverkiezingen net achter de rug. Intussen gaat haar werk als stadsdeelbestuurder gewoon door. Gisteravond woonde ze tot één uur 's nachts een commissievergadering bij, en vanochtend moest ze alweer vroeg opstaan om haar pleegkind naar school te brengen. Toch maakt Sandra graag tijd vrij voor de Banning Vereniging. Ooit deed ze mee aan de

essaywedstrijd, sindsdien is ze bekend met onze vereniging.

Op de vraag hoe zij haar levensbeschouwing zou omschrijven, antwoordt Sandra: "Ik ben gewoon islamitisch. Ik ben in 2008 op latere leeftijd bekeerd tot de islam, en heb me toen meteen aangesloten bij een landelijke moslimvrouwenorganisatie: Al Nisa. Dat is echt een organisatie

die niets voorschrijft, maar gewoon de verschillende keuzes, geleerden en stromingen respecteert. Deze verschillen zijn dan ook aanwezig in binnen Al Nisa."

"Ik geloof dat er één God en een hiernaams is. Voor mijn bekering tot de islam was het wel echt een zoektocht. Ik wist al wel dat God bestond, maar ik ben niet religieus opgegroeid; ik

ben geadopteerd door witte ouders. Daardoor kwam ik eerst bij het christendom uit, waar ik veel over heb gelezen. Maar ik geloof niet in de erfzonde en het idee dat de duivel een gevallen engel is. Dat zijn twee dingen die ik niet goed kon bevatten. In de islam heb je dus de erfzonde niet en geldt ook niet dat de duivel een gevallen engel is: het is een djinn. Dus zo kwam ik eigenlijk bij de islam terecht.”

“In 2008 kwam Wilders op en hebben we veel campagne gevoerd tegen islamofobie”

Ze vond haar plek bij Al Nisa. “Het is nu wat minder, maar in mijn begintijd was ik heel actief. De organisatie is ontstaan in de jaren tachtig. Er waren toen veel vrouwen bekeerd, en er was weinig kennis over de islam: over de religieuze wetten, en hoe je islam belijdt in de samenleving. Al Nisa begon toen met huiskamersessies en groeide daarna uit tot een landelijke organisatie. Toen ik bekeerd was, ben ik in het bestuur gegaan. In 2008 kwam Wilders op en hebben we veel campagne gevoerd tegen islamofobie. Dat begon met een postercampagne, zeker toen de PVV mee ging doen aan verkiezingen.”

Hierna kwamen er meer en grotere acties, waar Sandra nauw bij

betrokken was. Momenteel staat haar deelname aan Al Nisa op een lager pitje. De beweging is meer internationaal geworden en zet zich in voor bijvoorbeeld het bouwen van scholen. Sandra geeft aan dat ze nog wel de jaarlijkse iftar doen. “En ze doen hun vieringen gewoon. Maar het zijn wel minder activiteiten.”

Werk en geloof gaan hand in hand

Wat Sandra uit haar levensbeschouwing haalt, is zichtbaar in haar werk. “Ik ben de afgelopen vier jaar bestuurder geweest in Nieuw-West. In dit stadsdeel heb je veel gelijkgestemden (Nieuw-West telt ongeveer 33% moslims, red.). Dat is gewoon heel fijn. Bijvoorbeeld tijdens de ramadan, dat je gewoon ziet dat heel veel mensen meedoen en ook aan het vasten zijn. Ik merk wel dat voor mij als bestuurder het spirituele, wat ik uit de ramadan haalde, de afgelopen vier jaar minder was. Vanuit werk doe je mee aan allemaal iftars – we hebben er zelf heel veel opgezet. In het kader van de ontmoeting, bijvoorbeeld de straat-iftars, voor en door moslims en niet-moslims, met veel dank aan de ondernemers die dit mogelijk hebben gemaakt.”

De islam heeft Sandra gevormd.

“De ramadan duurt een maand. Als je erover nadenkt dat overal ter wereld waar iemand moslim is, mensen vasten, is dat een bizar idee. Dit geeft mij het idee dat je in je leven iets gegeven wordt, dat dit het lot is. Als er een deur opengaat dan was dat de bedoeling, en als er een dicht gaat, dan was dat óók de bedoeling. Het geeft rust om te denken: blijkbaar is dit het plan. Moet ik daar iets van leren, of word ik ergens voor behoed? Neem mijn functie als dagelijks bestuurder: daar moet ik de komende weken opnieuw naar solliciteren (vanwege de nieuwe benoemingsperiode na de gemeenteraadsverkiezingen, red.). Ik merk dat mijn collega's daar zenuwachtig van

worden. Maar ik denk: als ik opnieuw word gekozen, dan is dat de bedoeling, dan ga ik door. En als dat niet gebeurt, dan moest het blijkbaar niet zo zijn – ik kom toch wel weer op mijn pootjes terecht. Die berusting en dat vertrouwen vind ik heel fijn.”

De weg naar politiek

Het brengt ons op hoe Sandra politiek actief geworden is. “Mijn vader was loodgieter, en ik ben niet opgevoed met veel politiek bewustzijn,” vertelt ze. “Ik was wel altijd bezig met geld inzamelen voor Afrika en was me er heel bewust van dat mensen het op andere plekken slechter hebben dan hier. Dat had ik nooit eerder gekoppeld aan politiek, totdat ik actief werd bij Al Nisa en onder meer werkte aan een documentaire over islamofobie. Ik raakte in gesprek met allerlei organisaties in Amerika en Europa, en steeds kwam weer terug: we hebben de politiek nodig. Je kunt nog zoveel acties voeren, maar beleid wordt bepaald door de politiek. Zo kwam ik uiteindelijk via mijn persoonlijk netwerk terecht bij de PvdA. Ik werd gevraagd voor de kandidaten te werken bij de verkiezingen van 2012 en later ook voor de PvdA Amsterdam.”

“Politiek was niet iets dat ik van huis uit had meegekregen, het was voor mij een hele nieuwe wereld. Ik weet nog dat ik dacht: wow, er zijn ook gewoon jongeren die nu al lid zijn en al met politiek bezig zijn. Ik had natuurlijk ook gewoon een turbulente jeugd gehad denk ik. Het kwam op mijn pad. Vier jaar geleden was ik raadslid en werd ik op een gegeven moment gevraagd om bestuurder te worden. Blijkbaar word je een kant opgeduwd.”

De rol van diversiteit

Als ik vraag hoe haar religie doorwerkt in de politiek, vertelt Sandra over haar tijd bij de Provinciale Staten.

“Toen ik in de Staten kwam, was ik de enige vrouw van kleur. Ook was de gemiddelde leeftijd er heel hoog. Noord-Holland is een provincie met veel jongeren en veel diversiteit dus wat wij zagen in de Staten sloot daar niet goed bij aan... Voor mij is altijd de rode draad geweest; de inclusieve samenleving. Hoe zorg je ervoor dat mensen mee kunnen komen en mee kunnen doen en hoe krijgen mensen een plek aan de tafel? In de provincie heb ik mij heel erg hard gemaakt voor inclusief werkgeverschap. Er werken zoveel mensen bij de provincie, dat moet gewoon een afspiegeling zijn van de samenleving. Inclusief werkgeverschap hield in dit geval in dat 20% van de trainee- en stageplekken naar mensen moesten gaan met een migratie- of bi-culturele achtergrond. Ik weet nog dat VVD-gedeputeerde Cees Loggen er eerst aan moest wennen. Maar het is toch gelukt.”

“De islam is voor iedereen, dus ik ben er ook voor iedereen. Dat religieuze gedachtegoed staat gewoon heel dicht bij mij, dus dat neem je als volksvertegenwoordiger ook mee. Dat kende ik uit mijn tijd bij Al Nisa; dat is een organisatie waar zoveel verschillende vrouwen bij zitten, met of zonder hoofddoek, die wel of geen alcohol drinken, wel of geen handen schud-den. Die diversiteit laat zien dat er niet één moslim bestaat. We vervallen te snel in stereotypes. Als je gelooft in een inclusieve samenleving, dan moet er voor iedereen een plaats aan tafel beschikbaar zijn. Daar heb ik mij de afgelopen vier jaar als bestuurder ook echt voor ingezet, dat juist de afgehaakte mensen weer een beetje hoop en vertrouwen krijgen. En dat wij er zijn om naar hen luisteren, in plaats van andersom.”

Gemeenschapszin in de buurt

Sandra werkte mee aan het opzetten van een ondernemersnetwerk in Nieuw-West, waar inmiddels

“Er is geen bewijs dat ik bepaalde dingen laat omdat ik moslim ben, maar het is een makkelijk frame”

2.000 contacten zijn. Er werd een ondernemersdiner gestart. “Tijdens de eerste editie waren er meer dan 100 ondernemers bij, en het afgelopen jaar waren dat er meer dan 350. De sfeer van het diner is er een als een enorm feest. Alle kleuren, rangen en standen zijn erbij, letterlijk alsof je op een bruiloft bent. De gemeenschapszin die je dan voelt, is het sterkst bij dat soort bijeenkomsten. We creëren solidariteit en dat past bij de identiteit van Nieuw-West. Deze kracht zit in ons stadsdeel. Omdat veel mensen dezelfde normen en waarden hebben, en een soort van gelijkenis in religieuze achtergrond. Ook mensen die niet islamitisch zijn, zijn gewend aan die normen en waarden. Buren gaan bij elkaar langs tijdens de ramadan en in de pandemie zorgden mensen voor elkaar. Als bestuurder heb ik dat stukje DNA van het stadsdeel geïncorporeerd in mijn verschillende agenda's.”

“Toen ik begon als bestuurder, was er een actiegroep opgestaan in de Wildemanbuurt. Ik ben verantwoordelijk voor ruimtelijke ordening en voor mij was dat een nieuw onderwerp. Dus ik ging bij de mensen langs om duidelijk te maken dat ik het heel erg vond dat zij als bewoners moesten opstaan om aan te geven dat hun woningen zoveel schimmel hadden en van slechte kwaliteit waren. We zijn tweewekelijks met de gemeente, bewoners en corporaties om tafel gegaan. Bewoners hebben een plek aan tafel gekregen en mochten het participatiebureau kiezen. Ze mochten meestemmen

welk stedenbouwkundig bureau het werd. Ik heb bewoners laten meebeslissen en dat heeft ertoe geleid dat we in minder dan drie jaar een vastgestelde investeringsnota hebben. Een plek aan tafel, een middel om gewoon eigenaarschap en gemeenschapszin te creëren.”

Het met elkaar oneens mogen zijn

Op de vraag of ze ooit weerstand heeft ervaren, antwoordt Sandra dat dit inherent is aan het vak van bestuurder. “Er zijn altijd mensen die je niet leuk vinden en vinden dan dat je de verkeerde dingen doet. Zelf merk ik dat ze dat vaak koppelen aan mijn religieuze achtergrond. Dat terwijl ik altijd al inclusief in het leven heb gestaan: als ik geen moslim was geweest, had ik waarschijnlijk ook straat-iftars georganiseerd. Het is makkelijk om meteen naar mijn geloof te wijzen. Met kerst kopen we voor alle winkelpleinen kerstbomen en we hebben ook nog extra paasactiviteiten. Er is geen bewijs dat ik bepaalde dingen laat omdat ik moslim ben, maar het is een makkelijk frame.”

“Dat is wat ik ook gemerkt heb de afgelopen vier jaar. Als je gewoon eerlijk bent en bereid om uit te leggen waarom je iets vindt, dan kun je het ook met elkaar oneens zijn. Maar dan krijg je nog steeds een knuffel van de mensen, ze kunnen dat ook wel weer waarderen. Ook al ben je het niet met elkaar eens, je kunt nog wel gewoon aardig tegen elkaar blijven.”

Pleiten als een leeuw

Life is what happens to you while you're busy making other plans. Deze songtekst van John Lennon citeerde mijn ex-collega Marieke van Doorninck regelmatig tijdens ons roerige bestaan als bestuurders van Amsterdam, bijvoorbeeld wanneer de hele vergaderorde werd omgegooid. Dat gebeurt ook vaak met deze column. Omdat die vier keer per jaar verschijnt, bedenk ik de thema's van tevoren en denk ik na over de uitwerking – tot het moment dat de actualiteit mij weer een andere kant opduwt.

En zo gaat mijn aandacht deze keer naar het spreken van de kerk. Mogelijk is het een onderwerp waar weinig (partij)leden van de Banning Vereniging veel aandacht aan gegeven hebben, maar toch is het binnen de Raad van Kerken en diverse christelijke gemeenschappen echt een thema. Over welke onderwerpen, en wanneer, is het gepast dat christelijke leiders de wereldlijke leiders aanspreken op het gevoerde beleid? Hoe voorkom je dat je voor het karretje wordt gespannen van een bepaalde politieke beweging of stroming? Maar ook: hoe voorkom je dat je je mond houdt als er evidente misstanden plaatsvinden? Dat veel christelijke leiders onvoldoende tijd en onvoldoende luid de Holocaust aan de kaak hebben gesteld, is daarvan het zwartste voorbeeld.

Dat overkwam paus Leo niet. Geconfronteerd met de oorlog die de Verenigde Staten en Israëlische regering startten tegen Iran, kwam hij met ferme uitspraken tegen miljarden verslindende bombardementen, terwijl de benodigde middelen voor genezing, onderwijs en herstel nergens te vinden zijn. Hij sprak zich uit tegen wereldleiders die de naam van God misbruiken voor politiek en economisch gewin. Hoewel dit laatste net zo goed zou kunnen gaan over de ayatollahs in Teheran, of de ultrarechtse ministers uit het kabinet van Benjamin

“Hoezo zijn oorlog en vrede, honger en armoede, recht op onderwijs en vrijheid en democratie geen morele zaken?”

Egbert de Vries
is voorzitter van
de Steunstichting
Banning Vereniging

Netanyahu, voelden vooral president Donald Trump en vicepresident J.D. Vance, zelf een katholiek, zich aangesproken.

Wat er toen gebeurde was bijzonder. De kritiek werd niet alleen afgewezen – het spreken van de kerk zelf werd ter discussie gesteld. Trump knutselde een plaatje van zichzelf als Jezus, waarmee hij leek aan te geven dat niet de paus, maar hijzelf in de positie was om namens de kerk te spreken. En Vance loste het met woorden op: zijn suggestie was dat de paus zich bij het spreken van de kerk voortaan zou beperken tot morele kwesties. In het denkraam van Vance zijn morele kwesties zaken als abortus en euthanasie, maar dat lijkt de meeste mensen in deze wereld toch wel een heel beperkte opvatting over moraliteit. Hoezo zijn oorlog en vrede, honger en armoede, recht op onderwijs en vrijheid en democratie geen morele zaken?

Begrijpelijk(er)wijs oogstte Leo bij het grootste deel van de mensheid wél lof voor zijn woorden, vooral omdat hij weigerde om deze terug te nemen na de kritiek van de regering van de VS. Hij bleef benadrukken dat het hem niet om individuele voorbeelden ging, maar om oorlog in het algemeen. Ondertussen voegde hij eraan toe dat de boodschap van het evangelie niet bedoeld is om te worden misbruikt, zoals sommige mensen doen. De inzet van religie om oorlogen te rechtvaardigen, is niet geoorloofd. En zo ging deze paus verder dan menig wereldlijk leider in het pleiten vóór vrede en tegen oorlog – en diens

COLOFON

veroorzakers... Juist in deze tijden van oorlog is het zo belangrijk om als een leeuw te pleiten voor de vrede.

Niet alleen wereldleiders krijgen te maken met het spreken van de kerk. Ook in ons eigen land spreekt de Raad van Kerken zich uit: tegen de armoede en vóór een humaan vluchtelingenbeleid, om maar iets te noemen. En de kerk doet dat niet alleen op basis van moraliteit, maar ook op basis van de feiten. Regelmatig vulde ik voor onze diaconie de landelijke kerkelijke enquête in om aan te geven hoe vaak er bij ons in de kerkelijke gemeente beroep werd gedaan op armoedeverzoeken – individuele ondersteuning, voedselbank, medische steun, etc. En of die cijfers stabiel waren of groeiden. Op basis van dit soort enquêtes bracht de landelijke Raad van Kerken een inhoudelijke boodschap aan de regering en de politiek: doe iets aan de toenemende armoede in onze samenleving.

Het spreken van de kerk blijft zo een levende traditie. Maar tegelijkertijd is het een grijs gebied: scheiding van kerk en staat betekent toch echt dat de staat zich niet bemoeit met het bestuur van de kerk, en de kerk zich buiten de werking van de politiek en staatsorganen houdt. Een treffend voorbeeld van deze mogelijke rolverwarring overkwam mij ooit zelf. In 2006 werd ik benoemd tot voorzitter van stadsdeel Amsterdam-Zuid. Op dat moment was ik ook de voorzitter van de kerkenraad in onze wijkgemeente. Dat kan natuurlijk niet: de kerk en de staat kunnen niet dezelfde woordvoerder hebben. Dat zou het spreken van de kerk wel erg ingewikkeld maken. De kerkenraad kreeg dus een andere voorzitter, die ik natuurlijk aanmoedigde om zich vrijuit en nadrukkelijk uit te spreken als het stadsdeel buiten zijn morele perken zou gaan. Het is nooit voorgekomen, maar hoe leuk zou het zijn geweest als ik eens toegesproken was door de eigen lokale kerken?

Redactie:

Dirk Achterbergh, Twan van Lieshout,
Joke van der Neut, Evelien Polter en
Machteld van der Lecq.

Aan dit nummer werkten mee:

Jos Aarnoudse, Mart Boden,
Alessandro Felice van Haag, Pieter
Rings (correctie), Egbert de Vries, Lieke
Wijnia en Naomi Woltring

Vormgeving en druk:

Verloop, Alblasserdam - verloop.nl

Oplage: 500

Over *Tijd&Taak*:

Tijd&Taak wordt sinds 1932 uitgegeven door de Banning Vereniging en haar voorlopers. Het blad stelt door middel van interviews en opiniërende artikelen de vraag welke taak wij in deze tijd hebben om de wereld mooier, vrediger en eerlijker te maken. *Tijd&Taak* strijdt voor een sociaaldemocratisch ideaal met ruimte voor bezinning en dialoog. Het blad verschijnt viermaal per jaar.

ISSN: 2352-7870

Deadline: De deadline voor het volgende nummer is 17 augustus 2026.

Abonnement: Een jaarabonnement op *Tijd&Taak* kost € 19. Leden en donateurs van de Banning Vereniging ontvangen het blad kosteloos.

Over de Banning Vereniging:

De Banning Vereniging organiseert activiteiten op het snijvlak van levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie. De vereniging, opgericht in 1919, draagt de naam van Willem Banning. Hij was theoloog, hoogleraar en een van de oprichters van de PvdA. Hij was een man die stond voor verbinding en dialoog. De Banning Vereniging en haar voorgangers putten uit stromingen van het religieus socialisme en een op waarden gericht humanisme dat vrijheid en gerechtigheid als eis stelt voor het persoonlijke én maatschappelijke leven.

Banning Vereniging
voor levensovertuiging, religie en
sociaaldemocratie
Postbus 10567, 1001 EN Amsterdam
Rekeningnummer:
NL87 TRIO 0198 5100 39

info@banningvereniging.nl
www.banningvereniging.nl

Margreet Schouwenaar (Schagen, 1955) debuteert in 1991 met enkele gedichten in *Revisor*. In 1992 verschijnt haar debuut *De drempel die vertrek is* (Querido). Sindsdien heeft ze 14 dichtbundels geschreven, waaronder *Het wachten bezingen* (Uitgeverij P, 2011), *Waaraan het vlees ontsnapt* (Uitgeverij P, 2014), en de bloemlezing *Zwijgen tot het schraapt* (Uitgeverij P, 2019). Ter gelegenheid van haar zeventigste verjaardag verscheen de bundel *Hazenslaap* in 2025.

Haar poëzie verschijnt in diverse literaire tijdschriften zoals *Hollands Maandblad*, *Het Liegend Konijn* en *Poëziekrant*. Naast dichter is Margreet Schouwenaar schrijver van kinderboeken. Er verschenen inmiddels al 24 boeken van haar hand. In 2009 volgde ze Joost Zwagerman op als stadsdichter van Alkmaar. In deze negen jaar durende functie richtte ze de Eenzame Uitvaart op in Alkmaar, binnen de huidige stichting is ze nog altijd actief. Lees meer op: margreetschouwenaar.nl en kinderenlezen.nl.

Overdwars

Leen je tong niet aan krantenkoppen,
loop niet in het voetspoor van burens,
laat je handen de daden van anderen
niet dragen, duld niet dat je gedachten
van iedereen zijn, krop noch verduur.

Denk aan het huis waar je moeder
zong boven strijkgoed, waar de handen
van je vader maakten wat zij zagen;
waar de gordijnen precies op tijd werden
gesloten, je een kind was in de kleine
ramen.

Geef je ogen aan de vogels die in wolken
zwermen en schenk je oren aan het ruisen
van de bomen die je uit laten lopen in de
vrije val der dingen en val niet met de vuisten,
laat de bal in de wereldbol en speel met de
gedachte dat het goed is en mogelijk zonder
winnen, zonder jezelf over te trekken in een
ander, zonder geloof in nietjes of iets in
stapeltjes te vinden, laat staan te scoren.
Beproof, waag, aanvaard, sta overdwars en
tegendraads.

Gedicht door Margreet Schouwenaar
Uit de bundel *Dat ijsberen eieren eten*
(Uitgeverij P, 2024)